

Dragan Damjanović

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Odsjek za povijest umjetnosti

Etape izgradnje arkada i paviljona zagrebačkoga groblja Mirogoj

Izvorni znanstveni rad – *Original scientific paper*

Primljen – Received 10. 7. 2023.

DOI <https://doi.org/10.31664/ripu.2024.48/1.08>

Sažetak

Članak govori o etapama izgradnje arhitektonskog okvira, arkada i paviljona središnjega zagrebačkoga groblja Mirogoj. Na osnovi vijesti iz zagrebačkoga dnevnog tiska te arhivskih izvora, na prvom mjestu Knjige ukopa u arkadama, paviljonima i kapelama,

pokazuje se kako je izgradnja arhitektonskog okvira Mirogoja započela 1879. te da je trajala sve do 1930-ih. Arhitektonski okvir Mirogoja je u cjelini izveden prema projektima Hermana Bolléa.

Ključne riječi: Zagreb, Mirogoj, groblje, Herman Bollé, Rupert Melkus, neorenesansa, grobljanske arkade

Uvod

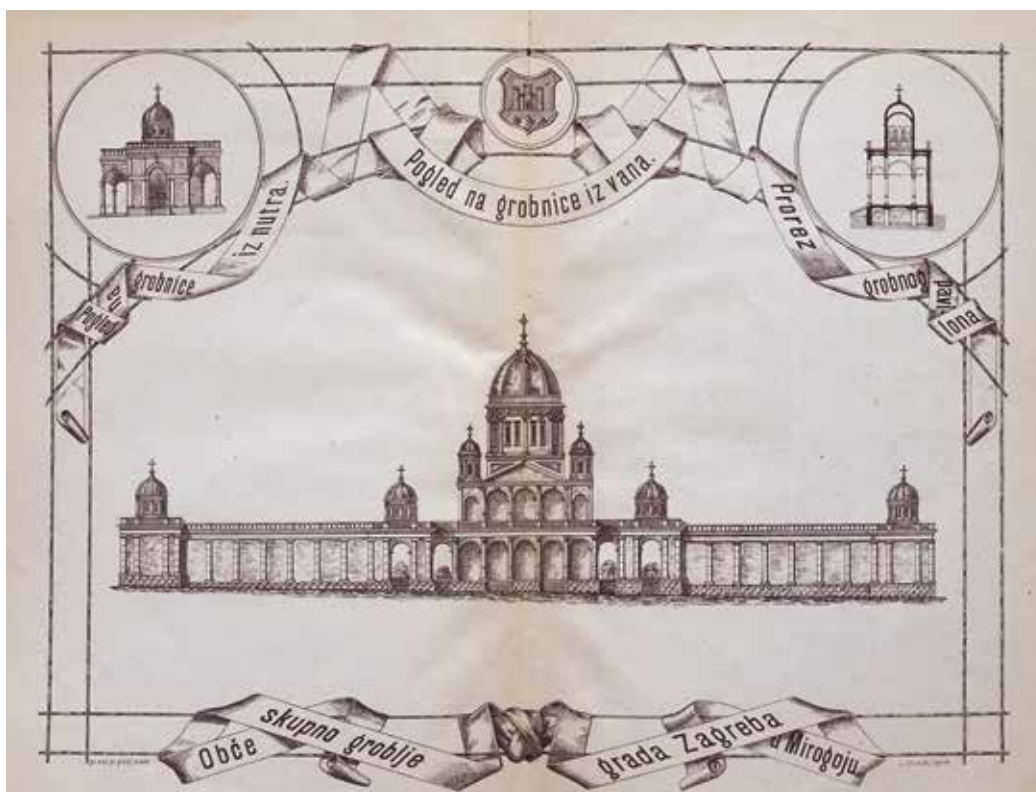
S obzirom na okolnost da je zagrebačko groblje Mirogoj najmonumentalniji spomenik historicizma glavnoga grada Hrvatske, već je desetljećima predmet istraživanja povjesničara, povjesničara umjetnosti, publicista i raznih drugih istraživača.¹ Usprkos velikom broju tekstova složena povijest njegove izgradnje još uvijek, međutim, nije do kraja jasna. Cilj je ovog članka proširiti saznanja o etapama izgradnje velikih i malih arkada i paviljona Mirogoja, a s osloncem na zapisnike sjednica Gradske skupštine, novinske vijesti te na razne arhivske izvore (na prvom mjestu Knjigu ukopa u arkadama Gradskih groblja Zagreb, projekte sačuvane u Zbirci građevinske dokumentacije u Državnom arhivu u Zagrebu² i u fondu Gradskog poglavarstva³ te projekte iz ostavštine Hermana Bolléa u Nadbiskupijском arhivu u Zagrebu⁴).

Projektiranje centralnoga gradskoga groblja u Zagrebu od 1873. do 1879. godine

Kako je dobro poznato, nakon što je 1873. zagrebačko Gradsko poglavarstvo kupilo veliki posjed hrvatskog političara i književnika Ljudevita Gaja zvan Mirogoj, sjeveroistočno od

središta grada,⁵ već tijekom 1874. započelo se s njegovim uređivanjem za potrebe groblja. Budući da izvedbeni planovi za groblje koje je izrađivao gradski inženjer Rupert Melkus 1874. nisu bili prihvaćeni, Melkus je morao izraditi novi projekt, završen tek 1875. godine, zbog čega su se radovi na uređenju groblja odužili, pa je ono otvoreno tek 6. studenoga 1876. godine,⁶ nakon čega su realizirani i prvi pokopi.⁷

Prema projektu iz 1875. Melkus je predvidio da se na zapadnom rubu groblja podignu grobne arkade po uzoru na talijanska groblja koja je imao prilike posjetiti. Sudeći po opisu tog projekta (koji je sačuvan, dok se sam projekt nije mogao pronaći), u kompleksu arhitektonskog okvira Mirogoja uz arkade su se trebale nalaziti i »kapele« četiriju vjeroispovijesti Zagreba: katoličke, pravoslavne, protestantske i židovske. Do realizacije ovog projekta neće naposljetku doći čini se na prvom mjestu stoga što je izvedba arkada u cjelini trebala biti prepuštena privatnim investitorima, koji nisu imali sredstava izvesti tako skupe građevine.⁸ Ta je situacija nagnala Lacka Mrazovića, tada jednoga od ključnih arbitara događanja na kulturnoj sceni Zagreba, da objavi početkom 1878. godine opširan osvrt u zagrebačkom dnevniku *Obzor* o načinu na koji se trebaju graditi arkade, a kako bi se konačno pokrenulo njihovo podizanje. U njemu su jasno naglašeni glavni problemi koji su se javili (a i kasnije će se dijelom javljati) u izvedbi mirogojskih arkada. »A sad koju o glavnoj stvari,

1. Herman Bollé (?), Prvi projekt za mirogojske arkade i katoličku kapelu (*Statut za Obće skupno groblje grada Zagreba u Mirogoju*, Zagreb, 1878., prilog 1)

Hermann Bollé (?), initial design for the Mirogoj arcades and the Catholic chapel (*Statute of the General Municipal Cemetery of the City of Zagreb at Mirogoj*, Zagreb, 1878, Appendix 1)

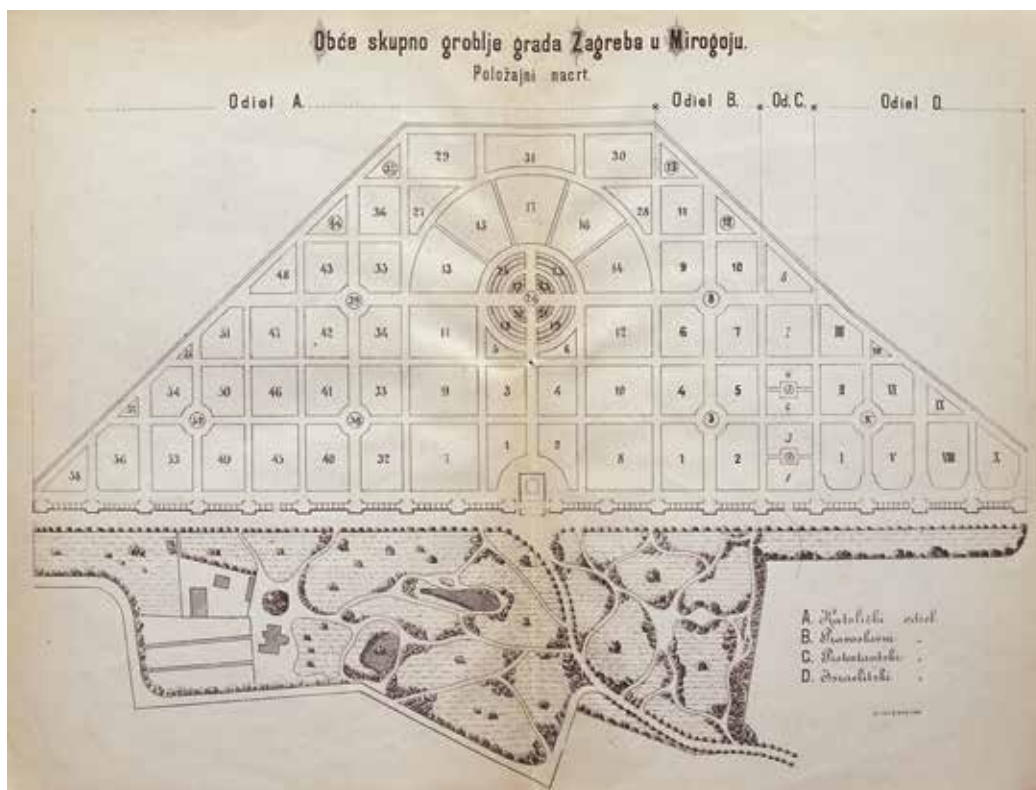
najmo o gradnji arkada, koje tek imadu novomu našem groblju dati lice, dostojno pokapališta toli velikoga i važnoga grada. U koliko mi je poznato, udarana je ciena grobu pod arkadami 300 for., a osim toga proračunana je gradnja arkade na 2000 for. Tko dakle bude hotio imati takovu grobnicu, morat će najprije platiti taksu, a onda si dati graditi arkadu po posebnom valjda stalnom graditelju; jer da si svatko dade po svom čefu graditi, bila bi svaka arkada drugačija. Ovom okolnosti možemo si i protumačiti skupoću gradnje. « Predlagao je stoga da grad u vlastitoj režiji sagrađi barem 10 arkada i potom ih proda što će mu omogućiti da sagrađi daljnjih 10 ili više arkada. Preuzimanje inicijative sa strane grada bilo je po njemu ključno iz estetskih, financijskih i organizacijskih razloga:

»1. Makar se baš jednom graditelju povjeri gradnja arkada, on će ih u znatnom razmaku i po raznih radnicih svaki put različito izvesti. Il će svod, ili stupovi, ili krov biti drugčiji. Time će nastati krpeš, koj oko vriedja. Osim toga trpit će pojedine arkade po pol godine i dulje navalu nepogodna vremena. 2. Bude li se u jedan mah gradilo deset ili više arkada, bit će djelo mnogo jeftinije. Tim bi još grad mogao arkade jeftinije nego je projektirano prodavati, a tad bi se i više kupaca našlo. U tom bi slučaju bilo i moguće pojedincem olakšati izplatne uvjete. 3. Grad bi sagrađene arkade vrlo brzo razprodao. Mnogi bi kupili za svoju obitelj arkadu, da ju nadju gotovu u vrieme smrti kojega člana obitelji. Ovako im ni nepada na um, već si sazidju grobnicu na groblju. Gdjeto

bi morda već i sada prenio obiteljsku grobnicu sa zatvorenih groblja u arkadu, da je imade, dočim si sada i jedva znade predstaviti, kako će to izgledati. Sad će se zidati arkade za Preradovića, čujemo da je i preč. prvostolni kaptol nakanio za sebe uzeti četir arkade, jugoslavenska akademija dvie, itd. Sad bi bila zgoda, da se više arkada sagrađi. Naprotiv nesagrađi li grad te arkade, neće one nikad biti sagrađene.

4. Da se sagrađe arkade, otvorilo bi se liepo polje umjetničkomu radu. Klesari i slikari našli bi liepa posla, radeć grobne spomenike. 5. Pod timi arkadami našli bi posjetnici groblja neko zaklonište od nepogodna vremena i sunčane žege. 6. Vidjam i u inih gradovih, gdje su slično osnovana groblja, da su arkade bud diljem, bud nekim dielom zazidane. Spominjem samo najpoznatiji grad München (Monakov), a sad to isto predlažu i za Beč, gdje je grad kao i kod nas do sad oklevao graditi arkade, pak ih nisu ni privatnici gradili. 7. Time će napokon dobiti naš campo santo neko dostojno, veličajno lice, te će se razlikovati od proste oranice ili vrta još i nečim drugim, osim drvenimi križići. «⁹

Mrazovićevi prijedlozi isprva će naići na opoziciju. Gradsko zastupstvo u kolovozu 1878. na prijedlog kanonika Eduarda Suhina zaključilo je da će arkade ipak graditi privatni investitori pod nadzorom gradskoga graditelja,¹⁰ od čega se, naposljetku ipak odustalo kako bi se cijela stvar pokrenula i gradske vlasti preuzimaju 1879. inicijativu u izgradnji prvih arkada i paviljona.¹¹ Ključnu ulogu u realizaciji prvih arkada odigrala

2. Rupert Melkus (?), Herman Bollé (?), Prvi projekt za prostorno uređenje groblja Mirogoj (*Statut za Obće skupno groblje grada Zagreba u Mirogoju*, Zagreb, 1878., prilog 2)

Rupert Melkus (?), Hermann Bollé (?), initial design for the spatial organization of the Mirogoj Cemetery (*Statute of the General Municipal Cemetery of the City of Zagreb at Mirogoj*, Zagreb, 1878, Appendix 2)

je i odluka o prijenosu posmrtnih ostataka pjesnika Petra Preradovića u Zagreb i njihovu sahranjivanju na Mirogoju.¹²

Do toga trenutka koncept izgradnje arhitektonskog okvira Mirogoja bitno se promijenio. Nastojanjima Ise Kršnjavoga i Ladislava Mrazovića, od arhitekta Hermana Bolléa, tada još uvijek nastanjenoga u Beču, naručen je, naime, tijekom 1878. godine novi projekt.¹³

Groblje Mirogoj jedno je od prvih uopće samostalnih djela ovog arhitekta, koji je nepune tri godine ranije, na prijelazu iz 1875. u 1876. godinu, počeo raditi na Schmidtovim projektima u Hrvatskoj, palači Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, restauriranju crkve svetog Marka i katedrale u Zagrebu, te izgradnji katedrale u Đakovu. Ti su ga projekti potaknuli na doseljavanje u Hrvatsku krajem 1879. godine.¹⁴

Niti jedan od brojnih Bolléovih sačuvanih projekata za Mirogoj nije datiran u 1878. ili 1879. godinu, pa o njegovu prvotnom konceptu uređenja groblja saznajemo tek iz projekta (sl. 1) koji je objavljen u *Statutu za Obće skupno groblje*,¹⁵ otisnutom 1878. godine, kada je, kako je spomenuto, i završen izvedbeni projekt. Prema njemu, sa svake strane središnjeg ulaza odnosno kapele trebalo je biti podignuto po deset paviljona kvadratičnog tlocrta koji bi se otvarali portalom sa stubištem prema unutrašnjem prostoru groblja. Između svakoga velikog paviljona nalazilo bi se po sedam velikih arkada oslonjenih na vitke kamene stupove, na koje se nastavljaju jednostavni pilastri do vijenca arkada (sl. 2).

Bolléov projekt za zagrebačko groblje iz 1878. bitno se, dakle, razlikuje od Melkusova iz 1875. godine. U oba slučaja, dođue, bila je predviđena gradnja arkada samo na zapadnom dijelu groblja, no Bollé odustaje od izgradnje četiriju kapela različitih konfesija, kao i od okretanja arkada prema zapadu, odnosno gradu i okreće ih prema groblju. Projektira samo katoličku kapelu u središtu kompleksa, dok kapele ostalih konfesija uopće ne uključuje u projekt. Ne projektira ni podizanje grobljanskih kapela u otvorenom dijelu groblja, nego kao svojevrsnu zamjenu za njih predviđa spomenute paviljone. Budući da Mirogoj stoji na padini, izgradnjom paviljona riješen je problem savladavanja visinskih razlika u arhitektonskom okviru Mirogoja – uz paviljone postavljaju se stubi koje povezuju odsječke arkada.

Kako će nastavak teksta pokazati, ni Bolléov projekt zbog nedostatka sredstava neće biti moguće u cjelini realizirati, no po njemu su, u oblikovnom smislu, izvedene sve velike arkade i veliki paviljoni.

Izgradnja prvih arkada i prvoga paviljona na Mirogoju 1879. godine

Povijest izgradnje arhitektonskog okvira Mirogoja iznimno je složena što je na prvom mjestu rezultat ambicioznosti projekta i visokih troškova njegove izvedbe, a u gradu koji ipak nije raspolagao s dovoljno velikim brojem pojedinaca

i obitelji koji su si mogli priuštiti realizaciju tako skupoga posljednjeg¹⁶ počivališta.¹⁷

U rekonstruiranju etapa u povijesti izgradnje arkada i paviljona na Mirogoju uz novinske vijesti i spise Gradskog poglavarstva kao dragocjeni izvor podataka pokazala se *Knjiga ukopa* sačuvana među arhivskom građom Gradskih groblja Zagreb na Mirogoju. U knjizi su evidentirani svi ukopi u arkadama, paviljonima, katoličkoj kapeli Krista Kralja, pravoslavnoj kapeli Svetih Petra i Pavla te drugim obiteljskim kapelama sagrađenima na Mirogoju u razdoblju dugom više od stotinu godina, od izgradnje prvih arkada 1879. godine do 1980-ih, kada prestaje ažuriranje podataka i kada se prelazi postupno na digitalne zapise. Za svaku arkadu, odnosno poluarkadu, te paviljon i kapelu navedeno je koji se spisi Gradskog poglavarstva odnose na prodaju grobnih mjesta u njoj, a ponekad i spisi vezani za gradnju. Knjiga ne sadrži podatke o izvođačima radova, projektantima spomenika, klesarima, bravarima, kiparima, slikarima i drugim umjetnicima i obrtnicima koji su bili angažirani na izvedbi arkade, paviljona ili spomenika, niti omogućuje precizno datiranje početka i završetka izgradnje arkada ili paviljona, no pomaže u njihovoj približnoj dataciji, odnosno svjedoči do kojeg su trenutka pojedini dijelovi arkada svakako podignuti.¹⁸

Podaci su strukturirani prema konfesionalnim odjelima. Prvi dio knjige sadrži podatke o katoličkom dijelu arhitektonskog okvira Mirogoja, potom slijedi pravoslavni, pa protestantski dio, a na kraju su podaci o ukopima u židovske arkade i paviljone. Podaci su, unutar konfesionalnih odjeljaka, unošeni uglavnom kronološkim redom kako su građene arkade, poluarke i paviljoni, pa su tim redom arkade i paviljoni i numerirani.¹⁹ U slučaju katoličkih arkada to znači da su unošeni podaci počevši od Preradovićeve arkade na južnom rubu katoličkog dijela Mirogoja, prema sjeveru i malim arkadama, s tim da je na kraju katoličkog dijela dodano šest velikih arkada i jedan paviljon podignut na mjestu nerealiziranih protestantskih arkada.

U slučaju pravoslavnoga i židovskoga dijela arkada red numeracije je obrnut, ide od sjevera prema jugu. Arkade i poluarke nazivane su po obiteljima koje su ih prvotno posjedovale, pa će se takav tip nazivlja koristiti i u ovome tekstu. Poimenično se neće spomenuti svaki pojedinac ili obitelj koji su podigli arkadu zbog toga što bi to previše produžilo tekst.

Najstarija povijest izgradnje arkada vrlo je jasna. Nakon što je 1878. završen spomenuti Bolléov izvedbeni projekt za arkade, započelo se, vjerojatno odmah po završetku zime 1879. godine, s izgradnjom najstarije skupine arkada. Do sredine srpnja 1879. godine, kada su svečano Preradovićeve kosti prenesene u Zagreb, već je bio gotov dio arkada, pa su u jednu od njih položeni pjesnikovi posmrtni ostaci. U tom trenutku još uvijek nije bila završena arkada namijenjena samom Preradoviću.²⁰

Do kraja godine u cjelini su završene četiri arkade te jedan paviljon.²¹ O kojim se točno arkadama i paviljonu radi može se ustanoviti iz usporedbe ove vijesti s podacima iz *Knjige ukopa* – riječ je o dvjema arkadama na južnoj granici katoličkog dijela groblja i dvjema arkadama na sjevernoj granici pravoslavnog dijela groblja. U katoličkom dijelu groblja uz Preradovićevu arkadu sagrađena je, dakle, i arkada koja će 1880. biti prodana obitelji Concilia,²² a u pravoslavnom dijelu arkade koje će biti prodane obiteljima Jurković i Vrabčević.²³ Pravno i te i sve buduće arkade i poluarke bile su tretirane prema statutu groblja kao redovite obiteljske grobnice. Prodavale su se u vječno vlasništvo obiteljima koje su mogle na njima podići spomenik, za koji se jedino zahtijevalo da bude položen uz zadnji zid te da prije izvedbe njegov projekt odobri uprava groblja.²⁴ Prepuštanje *vječnog* prava pokopa predstavljalo je svojevrsnu kompenzaciju za visoku cijenu izgradnje arkade. Iako su arkade prodavane »u vlasništvo«, vlasnici nisu imali pravo uknjižbe – vlasnik zemljišta ostalo je i dalje Gradsko poglavarstvo.²⁵

Kako je rečeno, osim tih četiriju arkada sagrađen je i paviljon u kojemu su, s obzirom na njegov granični položaj, sahranjeni pripadnici i katoličke i pravoslavne zajednice.²⁶ Između ostalih, tu je (kasnije) pokopan predstojnik Odjela za bogostovlje i nastavu Ivan Vončina, a od pravoslavnih ugledni trgovac Vaso Kotur te pripadnici obitelji Gavella. Osim što je riječ o paviljonu koji se nalazi na granici pravoslavnoga i katoličkoga dijela Mirogoja, okolnost da su se pripadnici dviju konfesija pokapali u tom paviljonu bila je motivirana vjerojatno i obiteljskim razlozima – druga supruga Ivana Vončine bila je, naime, Milka Kotur,²⁷ pa je razumljivo da su pripadnici dviju povezanih obitelji, iako različitih vjeroispovijesti, pokopani na istome mjestu.

Izvedba najstarijeg dijela arkada i prvog paviljona bila je povjerena tada najuglednijem i najplodnijem građevinskom poduzeću Zagreba *Grahor i Klein*.²⁸ Sukladno Bolléovim projektima arkade su izveli s pročeljima od fasadne opeke i kamena. Dijelom je to bilo nesumnjivo posljedica Mrazovićevih preporuka iz već citiranog članka u kojemu je naglasio i važnost izgradnje arkada od kvalitetnog materijala kako bi im se osigurala trajnost: »Na kraju konca preporučam, da se arkade u svakom obziru solidno grade, jer imaju trajati vječnosti. S toga valja glede materiala, osobito kamena, biti neizmierno radikalan, te nepripustiti meki ili lomivi kakvi kamen, niti kakve drobne cigle, – a pri tom se neobazirati kod konkurencije, tko nudi, nego kako nudi, pa ma bio iz Tunguzije.«²⁹ Glavni materijal za izvedbu pročelja, kao i u slučaju pročelja palače Jugoslavenske akademije, bila je opeka iz Svete Klare.³⁰ Kamen je nabavljen u Samoboru. S obzirom na kvalitetu korištena su tri tipa kamena za različite dijelove konstrukcije: »Za gornje vience kamen tvrdi, za stupove i ostale vience polutvrdi, a za pokrivanje iznad podnožja arkada i krova kamene tvrde ploče iz planine«, dok je pod popločan bijelim i crnim cementnim pločicama.³¹

Nedugo nakon što su prva skupina arkada i nekoliko mjesta u prvom paviljonu prodani bogatim zagrebačkim obiteljima, Zagreb je 9. studenoga 1880. pogodio veliki potres. Epicentar potresa bio je na istočnim obroncima Zagrebačke gore,

relativno blizu Mirogoja, pa ne čudi da je oštećeno mnoštvo spomenika na groblju. Od izgrađenih dijelova arhitektonskog okvira Mirogoja najviše je stradao paviljon koji je morao biti obnovljen tijekom 1881. godine.³² Na Gradskom zastupstvu je nakon potresa čak istaknuto da kupola na paviljonu nije bila pravilno izvedena te da će se morati ponovno izgraditi,³³ no nije jasno je li se to i dogodilo. Vjerojatno stoga poduzeće *Grahor i Klein* nije kasnije više bilo angažirano na izgradnji novih arkada. U cjelini, međutim, arkade nisu bile jako stradale, što je bio dokaz kvalitete Bolléova projekta,³⁴ kao i ispravnosti gradnje pročelja fasadnom opekam, koja je tada isticana kao prikladniji materijal za pročelja zgrada na prostorima ugroženim potresima nego što je to žbuka.

Izgradnja velikih arkada od 1881. do 1914. godine

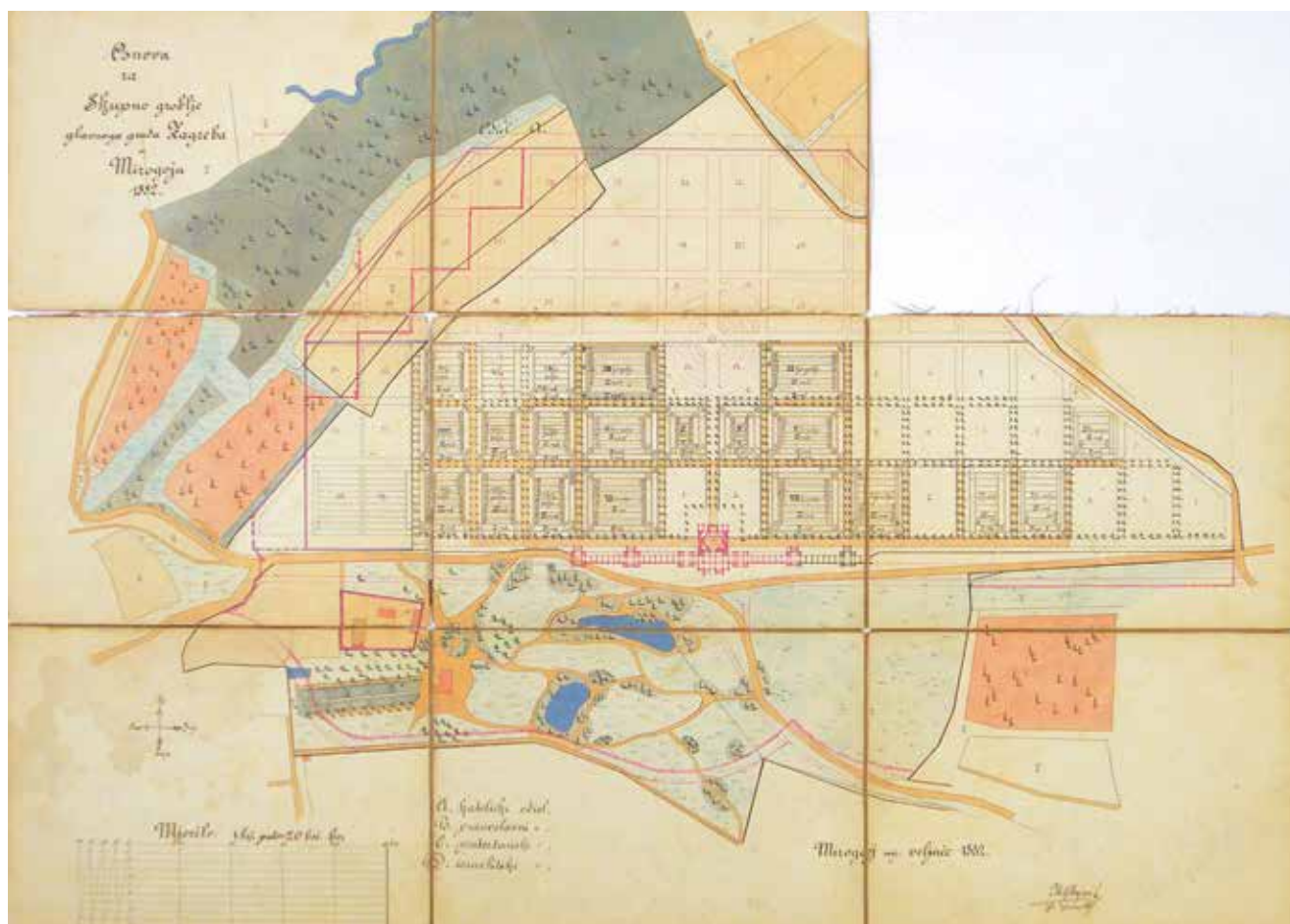
U prvoj polovini 1881. (ili na prijelazu iz 1880. u 1881. godinu), dakle neposredno nakon potresa, a u vrijeme kada se grad intenzivno obnavljao, sagrađeno je dodatnih pet arkada za katolike (arkade br. 3–7), sjeverno od arkade obitelji

Concilia.³⁵ *Knjiga ukopa* otkriva nam da je riječ o arkadama obitelji Šauf, Sollar, Metelka i Štuper, te poluarКАДama Karas i Veršec, kupljenima u razdoblju od 1882. do 1884. godine, a koje se s juga prema sjeveru nižu nakon arkade obitelji Concilia.³⁶

Novo je stanje evidentirano na tlocrtu Mirogoja iz veljače 1882. (sl. 3) na kojemu se jasno vidi da su izgrađene dvije arkade u pravoslavnom dijelu groblja, sedam u katoličkom i između njih jedan paviljon. Na tlocrtu se jasno može uočiti i kako je započeta gradnja južnog zida drugog paviljona. Ti se podaci poklapaju u najvećoj mjeri s podacima u zapisnicima gradskih skupština. Tako je na zasjedanju skupštine 9. svibnja 1883. Adolf Hudovski istaknuo da je dotad sagrađeno deset arkada³⁷ – vjerojatno je, međutim, mislio na devet (već spomenutih) arkada i jedan paviljon.

Tijekom 1882. godine, koliko se zasad može ustanoviti, vjerojatno nije sagrađena niti jedna arkada. Realizacija projekta nastavlja se tijekom 1883. godine kada se započelo s izgradnjom drugoga paviljona (s brojnim grobnicama)³⁸ te dviju arkada (br. 8 i 9) u katoličkom dijelu Mirogoja.³⁹

Tako spor ritam izgradnje arkada rezultat je na prvome mjestu njihove visoke cijene. Procijenjeni trošak izgradnje

3. Tlocrt Mirogoja s projektom izgradnje arkada, veljača 1882. (Državni arhiv u Zagrebu, HR-DAZG-1122, Zbirka građevne dokumentacije, Mirogoj). Projekt je potpisao upravitelj Mirogoja Milan Majcen, no vjerojatno ga je izradio Rupert Melkus.

Floor plan of Mirogoj with the projected arcade construction, February 1882. The project was signed by Milan Majcen, the cemetery administrator, but was likely drafted by Rupert Melkus.

paviljona bio je, naime u to vrijeme 13.847,97 forinti, a dviju arkada 5856,18 for.⁴⁰ što je tada bio ogroman iznos. Iako su se arkade postupno prodavale, najveći si dio zagrebačkih građana ipak nije mogao priuštiti sahranjivanje unutar monumentalnog Bolléova *Camposanta*. U 1883. godini stoga je samo jedna osoba bila sahranjena u arkadama,⁴¹ a ne čudi ni da su troškovi izvedbe arkada bili veći od prihoda. Navedene 1883. godine za arkade (i paviljon) potrošeno je 14.500 forinti, a uprihađeno je tek 9205 forinti i 97 novčića.⁴²

Ne čudi stoga da je u srpnju iste 1883. godine donesena na Gradskoj skupštini odluka da se jedna arkada može otad podijeliti na dvije obitelji,⁴³ čime su donekle postale dostupnije većem broju građanskih obitelji. Cijena izvedbe arkada i poluarkada s vremenom je varirala; kao ogledni primjer navodi se da je u 1893. cijela arkada stajala 3000 forinti, a pola arkade 1700.⁴⁴

Kako se moglo vidjeti iz prethodnoga dijela teksta, već u prvoj skupini katoličkih arkada, arkada broj 7, posljednja na sjevernoj strani te skupine, podijeljena je na dvije poluarkade – prodana je 1884. godine obiteljima Karas i Veršec.⁴⁵ Slično će biti i s arkadama izvedenim 1884. koje su 1884./1885. prodane obiteljima Seunik i Eisenhuth/Kokot (arkada broj 8) te Winkler i Egersdorfer (arkada br. 9).⁴⁶ U nastavku građevne povijesti arkada na Mirogoju većina će velikih arkada biti podijeljena na dvije obitelji. Ukupno samo će još devet katoličkih obitelji sagraditi cijelu arkadu za sebe, što znači da je ukupno realizirano tek 15 arkada za jednu obitelj u katoličkom dijelu groblja. U pravoslavnom dijelu groblja realizirane su pak četiri arkade za jednu obitelj, u protestantskom jedna, a u židovskom devet. Sve ostale velike arkade bile su podijeljene na dvije obitelji, odnosno izgrađene su kao poluarkade. Budući da najveći broj spomenika postavljen u arkadama nije izrazito velik, podjela arkada na dvije obitelji bolje je i u oblikovnom smislu riješila izgled arkada – bolje je popunjen prostor zadnjeg zida negoli u najvećem broju slučajeva kad nadgrobni spomenik samo jedne obitelji stoji u arkadi (sl. 4).

Drugi segment katoličkih arkada nastavio se graditi 1884. kada je, čini se, s obzirom na okolnost da je na gradnju potrošeno ukupno 3486,60 forinti,⁴⁷ izvedena samo jedna arkada (br. 10). Nju su 1885. kupile zajednički obitelji Grahor i Klein. Svakako je bila gotova prije proljeća 1885. kada je u nju pokopana Margareta Grahor, rođena Korać, supruga Janka Nikole Grahora, patrijarha te čuvene graditeljske obitelji Zagreba.⁴⁸ Svoje posljednje počivalište u ovoj će arkadi naći i Franjo Klein, višedesetljetni glavni poslovni partner Janka Nikole Grahora, najtalentiraniji zagrebački arhitekt 1860-ih i 1870-ih godina, pa se i arkada u *Knjizi ukopa* naziva arkadom Grahor & Klein.⁴⁹

Intenzivnija izgradnja arkada nastaviti će se tek 1885. kada su izvedene četiri nove arkade (br. 11–14) čime je zaključena gradnja katoličkog dijela arkada u južnom dijelu Mirogoja. Posao na njihovoj izgradnji dobio je graditelj Matija Tassoti.⁵⁰

Iste je godine završen i treći paviljon koji je podiglo zagrebačko Gradsko poglavarstvo kao svojevrstu spomen-kapelu u kojoj su pokopani posmrtni ostaci *iliraca*, preporoditelja Hrvatske.⁵¹ *Uskrisiteljem naroda hrvatskoga i preporoditeljem*

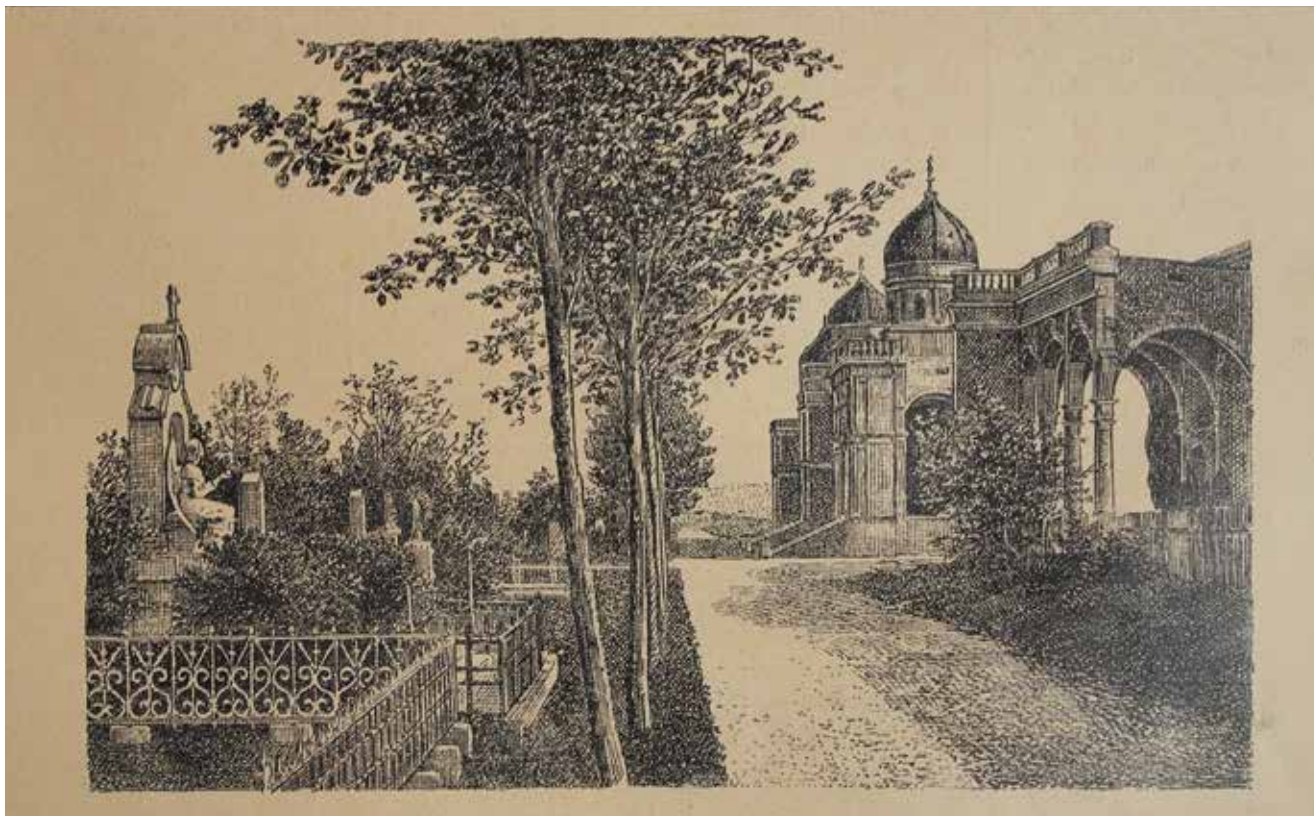
4. Paviljon i arkade Mirogoja sredinom 1880-ih (Wiener Bauindustrie-Zeitung, Beč, 1886./1887., list 263)

Pavilion and arcades at Mirogoj in the mid-1880s

hrvatske književnosti, kako glasi natpis na spomeniku, Grad Zagreb time je osigurao primjereno posljednje počivalište koje je tim više bilo potrebno jer su stara groblja na kojima su se nalazili grobovi preminuloga dijela *preporoditelja* već bila zatvorena. Podizanje tog paviljona predstavljalo je jasnu političku poruku – na čelu zagrebačkoga Gradskog poglavarstva nalazila se tada, naime, opozicijska opcija, koja je, u vremenu dok je Hrvatskom upravljao ban Khuen-Hedervary, odlučila izgradnjom spomenika obilježiti pola stoljeća preporoda.⁵²

Nakon izgradnje paviljona iliraca ponovno usporava građevinska aktivnost na Mirogoju. Tijekom 1886. godine nije, čini se, izvedena niti jedna arkada, a i plan da se tijekom 1887. izgrade tri nove arkade propao je zbog neslaganja zastupnika u Gradskoj skupštini o dodjeli posla graditelju Matiji Tassotiju.⁵³

Početkom 1887. objavljena je u *Agramer Zeitungu* analiza dotadašnjeg tijeka radova na izgradnji arkada u kojoj je istaknuto da je dotad u katoličkom dijelu groblja sagrađeno osam »velikih« arkada, 12 poluarkada (koje se u članku nazivaju malim arkadama, no ispravnije ih je nazivati poluarkadama kako ih se ne bi brkalo s malim arkadama podignutima u sjevernom dijelu groblja) te dvije arkade u pravoslavnom dijelu groblja, što se i slaže s dosad izloženim podacima o izgradnji arhitektonskog okvira Mirogoja. U tom trenutku još uvijek su bila neprodana 64 grobna mjesta u skupnom paviljonu.⁵⁴ Je li se radilo o mjestima u drugom sagrađenom paviljonu ili o ukupnom broju slobodnih mjesta u dvama sagrađenim

5. Pogled na arkade sa sjeverne strane Mirogoja, 1891. (Slike iz Zagreba: Središnje groblje na Mirogoju, *Dom i svijet*, 11, 1. lipnja 1891., 173)
View of the arcades from the northern side of Mirogoj, 1891

paviljonima nije do kraja jasno. Ukupno je, naime, bilo predviđeno da se u jednom paviljonu sahrani po 64 preminula. Cijena posljednjeg počivališta u paviljonu bila je znatno niža od cijene arkade ili poluarkade – iznosila je 250 forinti,⁵⁵ no i taj je iznos bio prevelik za dobar dio Zagrepčana.

Izgradnja arkada nastaviti će se 1888. godine kada je Matiji Tassotiju povjerena izgradnja triju novih arkada (br. 15–17) u sjevernom dijelu arkadnog niza (lijevo od glavnoga ulaza na Mirogoj). Podignute su troškom od 11.654,67 forinte (dakle okvirno je 3884 forinte po arkadi).⁵⁶ U tome trenutku prvi paviljon sjevernog dijela arkadnog niza nije bio sagrađen, no Tassoti je izveo dio zida budućeg paviljona, kako se jasno može vidjeti na ilustraciji objavljenoj u ilustriranom časopisu *Dom i svijet* iz lipnja 1891. (sl. 5) koja predstavlja dragocjeno vizualno svjedočanstvo tadašnjeg stupnja izgrađenosti arhitektonskog okvira Mirogoja.⁵⁷

Od tih triju arkada, prvu s južne strane (15. u katoličkom dijelu arkada) kupiti će tada najbogatija obitelj Zagreba, obitelj Pongratz, 1890. godine,⁵⁸ kada će u njoj biti i sahranjen tvorac obiteljskog bogatstva, poduzetnik Guido Pongratz.⁵⁹ Preostale dvije arkade bit će prodane kao poluarkade četirima obiteljima: šesnaestu će kupiti 1889. obitelji Tassoti (Matija Tassoti bio je i graditelj ovih arkada) i Novak,⁶⁰ a sedamnaestu 1889. i 1891. obitelji Poh i Babić/Miletić.⁶¹

Podaci o gradnjama u prvoj polovini 1890-ih najoskudniji su i najnejasniji. Nakon što je izvršena tijekom 1890. nive-

lacija terena,⁶² sigurno je kako se konačno 1891. započinju graditi arkade u židovskom dijelu groblja. Emanuel Prister, iste godine kada je poklonio glazbeni paviljon na Zrinjevcu gradu Zagrebu, podigao je za svoju obitelj u sredini prostora predviđenoga za židovske arkade prvi paviljon.⁶³ Riječ je ujedno o prvom »obiteljskom« paviljonu; svi drugi dotad sagrađeni paviljoni bili su skupni, namijenjeni pokapanju brojnih pojedinaca iz različitih obitelji.

Istovremeno započela je i izgradnja prvih židovskih arkada.⁶⁴ Novinske vijesti navode kako su građene za obitelji Herman, Schönstein i Stern,⁶⁵ što vjerojatno znači da su uz Pristerov paviljon sagrađene po dvije ili po jedna arkada sa sjevera i s juga. Moguće je, međutim, i da se radi o tri arkade koje stoje južno od Pristerova paviljona, a koje će 1897. naposljetku biti prodane obiteljima Stern i Aleksander (br. 8), Kolmar i Hönigsberg (br. 9) te Ehrlich i Eisner (br. 10).⁶⁶ Odmah potom, ili u isto vrijeme, realizirano je i pet arkada sjeverno od Pristerova paviljona koje su 1897. prodane obiteljima Grünwald (br. 3), Prister (br. 4), Herman (br. 5), Schönstein (br. 6) i Weiss-Polna/Breslauer (br. 7).⁶⁷ U svakom slučaju je sigurno da su te arkade realizirane prije 1896. godine jer je te godine Babetta udova Naschitz zatražila kupnju jedne polovice arkade, no kako nije bila niti jedna slobodna, moralo se pristupiti njezinoj izgradnji.⁶⁸ Sve navedene židovske arkade, s izuzetkom poluarkade Babette Naschitz (br. 11a), prodane su kao pune arkade.⁶⁹

6. Ivan Standl, Mirogojske arkade 1895. godine (Knjižnice grada Zagreba, Zavičajna zbirka Zagrabienisia)

Ivan Standl, Mirogoj arcades in 1895

7. Unutrašnjost mirogojskih arkada početkom 20. stoljeća (Zbirka razglednica Ivana Bogavčića, Zagreb)

Interior of the Mirogoj arcades in the early 20th century

U isto vrijeme kada je započela izgradnja židovskih, 1891./1892. godine, nastavljena je i gradnja katoličkih te pravoslavnih arkada.

U katoličkom dijelu 1892. prodana je jedna cijela arkada (br. 18) obitelji Adolfa Vebera Tkalčevića i dvije poluarkade (br. 19a i 19b) obiteljima Antolković Potočić i Magjarević.⁷⁰ U pravoslavnom su dijelu sagrađene arkade koje su prodane obiteljima Zako i Baić (3a i 3b) te Borojević (br. 4).⁷¹

Tijekom 1892. i 1893. u katoličkom dijelu groblja dalje prema sjeveru sagrađene su po svoj prilici arkade br. 20–23.⁷² Nije jasno je li tom prilikom sagrađen i paviljon koji stoji između njih (paviljon br. 5). Vjerojatno je, međutim, da je 1896. završen paviljon br. 4, Prvostolnog kaptola zagrebačkog, na početku sjevernog niza arkada, u kojemu se započelo pokapati 1897. godine.⁷³

Tijekom 1894. sagrađene su potom arkade Franje Račkoga i Gjura Jelačića (br. 24 i 25).⁷⁴ Dok je Jelačićeva privatna (obiteljska) arkada, Račkoga je podignuta nastojanjima JAZU-a, koja se time htjela odužiti svojem dugogodišnjem predsjedniku. Arkada Račkoga treća je u nizu koju su podigle javne institucije (nakon Preradovićeve arkade i paviljona iliraca). Veliki dio sredstava za njezinu izgradnju poklonio je biskup Strossmayer kojemu je Rački desetljećima bio najbolji prijatelj i svojevrsna desna ruka – 1000 forinti dao je za podizanje arkade i još 1000 za spomenik.⁷⁵

U to je vrijeme gradski vrtlar Franjo Jeřabek uredio i zelenu površinu ispred izgrađenog dijela arkada.⁷⁶

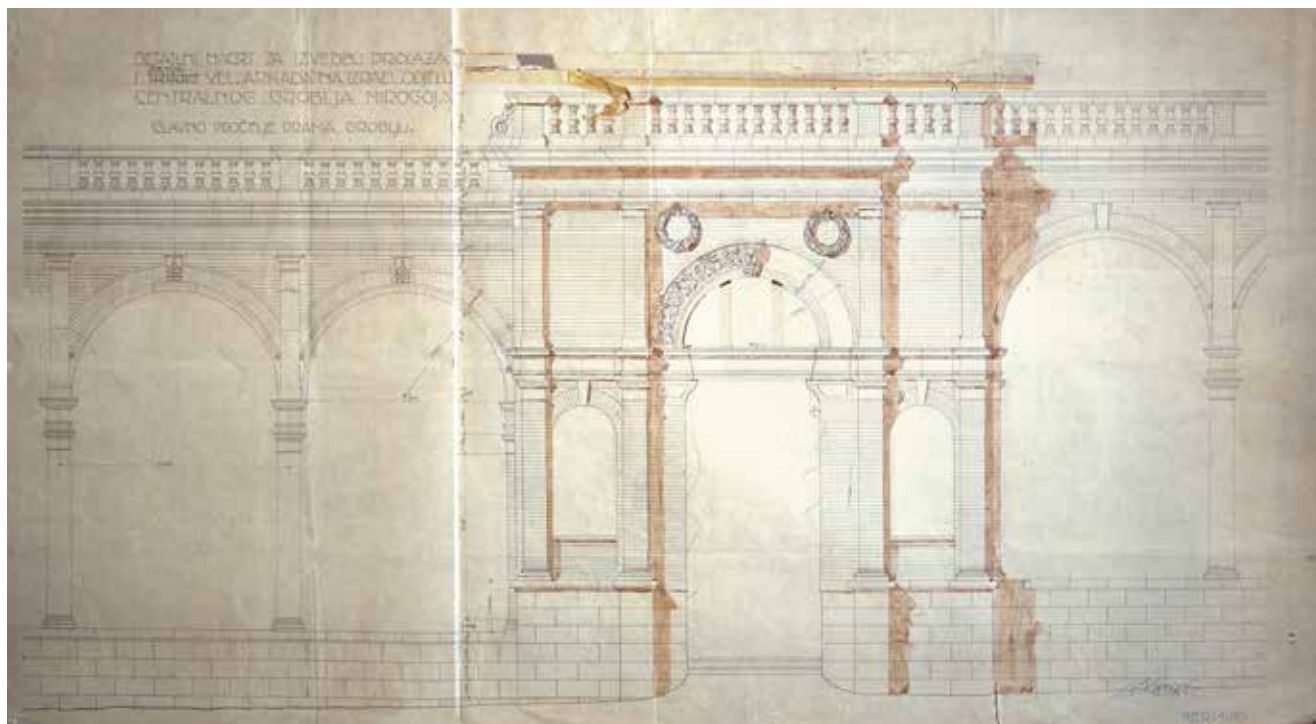
Uslijedila je potom 1895./1896. godine gradnja još triju arkada (br. 26–28) i priključnog paviljona u katoličkom dijelu sjevernih arkada. Moguće je da se radi o paviljonu br. 5 čija gradnja dotad nije bila dokumentirana.⁷⁷ Tih su godina podignute i dvije arkade u pravoslavnom dijelu groblja.⁷⁸ Riječ je o arkadama br. 5 i 6 (Mallin/Nikolić i Radosavljević-Bošnjak).⁷⁹

Tijekom 1897. u katoličkom je dijelu groblja podignut šesti paviljon i arkade br. 29–31,⁸⁰ potom su 1898./1899. godine sagrađene arkade br. 32–35 i sedmi paviljon.⁸¹ Time je konačno završena izgradnja sjevernog dijela velikih arkada.

Uslijedit će pauza od šest godina tijekom kojih se neće podizati nove arkade u katoličkom dijelu groblja. Postojeće najstarije arkade (br. 1–7) i paviljoni (prvi i drugi) će se, međutim, 1901. popravljati jer su u međuvremenu dosta propali.⁸² Kako su radovi stajali 5738,38 kr., što je znatan iznos, moguće je da su tada u arkade ugrađene zatege koje i danas stoje, a koje se ne vide na najstarijim fotografijama iza arkada (sl. 6, 7), što jasno pokazuje da izvorno nisu postojale.

Iste 1898./1899. godine kada su završene velike arkade katoličkoga sjevernog dijela groblja, sagrađena je konačno i sedma arkada na pravoslavnom groblju⁸³ (u kojoj će biti pokopani braća slikari Aleksandar i Nikola Mašić), čime je završena prva cjelina pravoslavnih arkada.

Gradnja velikih arkada nastavljena je tek 1902. godine, i to u židovskom dijelu Mirogoja podizanjem dviju arkada (br. 1 i 2) koje su prodane obiteljima Bernstein i Deutsch (dvije poluarkade, 1a i 1b) te Schapringer (cijela arkada br. 2).⁸⁴ Zahvaljujući zapisnicima sjednica Gradske skupštine

8. Herman Bollé, Projekt za velike arkade izraelskog (židovskog) odjela i za prolaz između arkada, 1912. (NAZ-ZNDM, sign. III-42, Mirogoj)
Hermann Bollé, design for the larger arcades in the Jewish section and the passage between arcades, 1912

poznato je koji su sve zagrebački poduzetnici bili angažirani na njihovoj izgradnji. Izvodili su ih Hönigsberg i Deutsche Filip Erfort, klesarski i kiparski radovi bili su prepušteni Ignjatu Franzu, a limarski Aleksandru Maruzziju.⁸⁵ Odreda je riječ o vrhunskim obrtnicima i tvrtkama Zagreba kojima je, kao što je bio slučaj i s ranije podignutim arkadama, posao prepušten na temelju rezultata jeftimbe.

Zapisnici otkrivaju i da je u židovskom dijelu izgradnju arkada vodilo židovsko pogrebno društvo Chevra Kadisha, dakle da nisu pojedinci ili obitelji direktno stupali u kontakt s Gradskim poglavarstvom.⁸⁶ Izgradnjom tih dviju arkada popunjen je prvi (sjeverni) niz od sedam arkada u židovskom dijelu groblja.

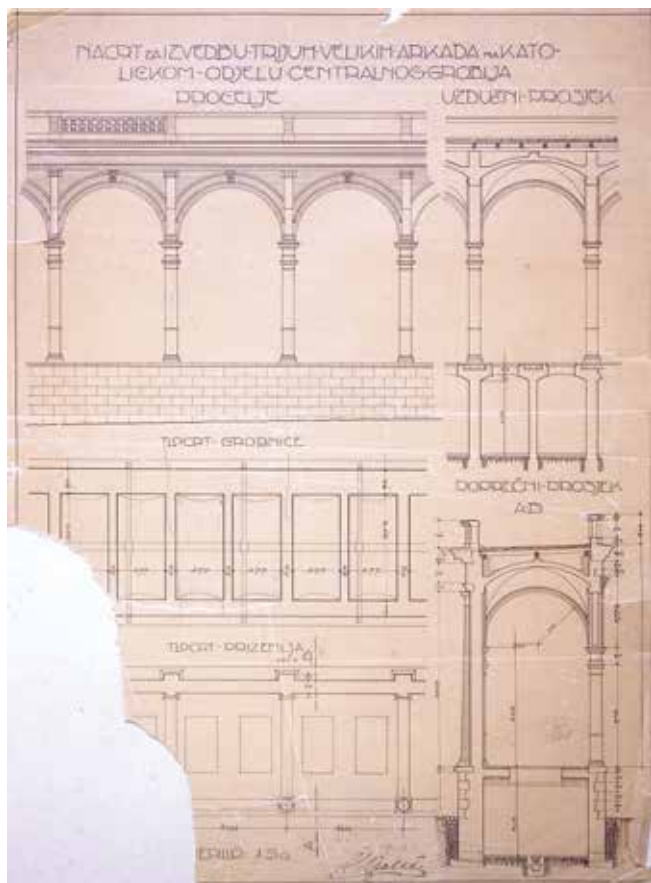
Sjeverni kraj židovskih arkada bit će zaključen izgradnjom paviljona Lavoslava Schwarzza tri godine kasnije, 1905. godine.⁸⁷ Slično kao u slučaju arkada izvedenih 1902. i za Schwarzov se paviljon točno zna koje su sve tvrtke radile na njegovoj realizaciji. Graditeljski su radovi ponovno povjereni Filipu Erfortu, kiparski i klesarski Ignjatu Franzu, a izvori navode i kako je paviljon oslikao dekorativni slikar Ivan Drusany, dok su staklarski radovi bili povjereni čuvenoj bečkoj vitražističkoj tvrtki Carl (Dragutin) Geyling.⁸⁸ Na prozore tambura kupole paviljona postavljeni su, naime, vitraji što predstavlja dotad jedinstveni slučaj unutar arhitektonskog okvira Mirogoja.

Iste 1905. godine nastavlja se izgradnja druge cjeline židovskih arkada podizanjem jedne arkade za obitelji Josipa Siebenscheina (12a) i Alberta Schwartza (12b),⁸⁹ uz koju će 1906. biti podignuta arkada,⁹⁰ koja će biti prodana Hermannu Eisneru (13b) i Amaliji Deutsch (13a).⁹¹ I nju je izvodio Filip Erfort, dok su slikarski i ličilarski radovi bili povjereni i slikaru

Dionizu Lesiću-Kindersbergeru, limarski Aleksandru Maruzziju, a kiparski i klesarski Luigiju/Ljudevitu Pierrotiju.⁹²

U prosincu 1912. donesena je odluka o podizanju posljednje arkade druge cjeline i prve arkade treće cjeline u židovskom dijelu Mirogoja (sl. 8).⁹³ Iako je i Zemaljska vlada odobrila ovaj zaključak,⁹⁴ čini se da izgradnja tih dviju arkada nije realizirana 1913. zbog prijedloga gradskog zastupnika Vase Beloševića da se na ovom mjestu podigne portal (vjerojatno bočnog ulaza u Mirogoj).⁹⁵ U godinama neposredno pred Prvi svjetski rat ukupno je u židovskom dijelu groblja sagrađeno šest arkada.⁹⁶ Iako situacija nije do kraja jasna, po svoj prilici se radi o šest arkada trećega niza u židovskom dijelu Mirogoja što se poklapa i s podacima o sahranjenima u ovom dijelu arkada.⁹⁷

U tim je godinama konačno sagrađena i jedina (!) protestantska arkada. Podignuta je 1908. sjeverno od Schwarzova paviljona za obitelj Gustava Wellera.⁹⁸ Već desetljećima bilo je očito kako dio arkada ostavljen za protestante predstavlja veliki problem jer nije bilo dovoljno bogatih obitelji iz te konfesionalne skupine koje su mogle popuniti niz od sedam arkada. Već 1887. godine Eduard Prister predložio je stoga da se arkade mogu graditi bez obzira na konfesionalnu pripadnost.⁹⁹ Nepoznati autor članka u *Agramer Zeitungu* iz srpnja 1890. pozvao je pak da se židovske arkade direktno nastave na postojeće pravoslavne, da se nadiđu vjerske podjele i predrasude,¹⁰⁰ međutim sustav predviđen prvotnim Bolléovim projektom iz 1879. ipak nije mijenjan sve do pred Prvi svjetski rat. Tek u prosincu 1911. godine, kada je postalo više nego očito da do izgradnje protestantskog niza arkada neće doći nikada, Gradska skupština donosi odredbu

9. Herman Bollé, Projekt za velike arkade katoličkog odjela (dio smješten između evangeličkih i pravoslavnih arkada) na Mirogoju, 1912. (NAZ-ZNDM, sign. III-42, Mirogoj)

Hermann Bollé, design for the larger arcades in the Catholic section (the part situated between the Lutheran and Orthodox arcades) at Mirogoj, 1912

da se paviljon i arkade u tome dijelu groblja prepuste katolicima.¹⁰¹ Prve tri nove velike katoličke arkade izvedene su 1912. godine (sl. 9) uz postojeću Wellerovu, dakle s južne strane toga arkadnog segmenta,¹⁰² a druge tri s pripadajućim paviljonom 1913. godine¹⁰³ čime je popunjen sav raspoloživ prostor do pravoslavnoga dijela Mirogoja. Nove katoličke arkade numerirane su s juga prema sjeveru brojevima 36 – 41, odnosno nastavljena je numeracija velikih katoličkih arkada podignutih u sjevernom dijelu arkadnog niza. Sve su prodane kao poluarkade raznim uglednim zagrebačkim obiteljima (poluarkadu 41 b kupila je, na primjer, obitelj Mije Arka).¹⁰⁴

Izgradnja prvoga u cjelini pravoslavnog paviljona također je realizirana u tom vremenu. Odluka o njegovoj gradnji, zajedno s gradnjom dviju susjednih arkada, donesena je 1910. godine,¹⁰⁵ a čini se da je gradnja, zajedno s gradnjom pravoslavnih arkada br. 8 i 9, realizirana tijekom 1911.¹⁰⁶ i 1912.¹⁰⁷ godine. Tijekom 1913. podignuta je i jedna arkada u pravoslavnom dijelu Mirogoja (10. pravoslavna arkada),¹⁰⁸ a uoči Prvoga svjetskog rata još jedna, koju je za svoje za- služne pojedince gradilo društvo *Privrednik* (11. pravoslavna arkadi).¹⁰⁹ Niti izgradnja tih arkada neće povezati arhitektonski okvir Mirogoja u jednu cjelinu – taj će cilj biti ostvaren tek u razdoblju između dvaju svjetskih ratova.

Završavanje velikih arkada u međuratnom razdoblju

Gradnja velikih arkada u južnom dijelu Mirogoja nastaviti će se u godinama nakon završetka Prvoga svjetskog rata (sl. 10, 11). Čini se tako da je s južne strane Privrednikove arkade sagrađena 1923. godine 12. pravoslavna arkada koju će kupiti obitelji Gjurić i Bačić.¹¹⁰ Potom su 1931./1932. godine podignute posljednje dvije arkade trećeg niza u židovskom dijelu Mirogoja, arkade obitelji Freund i Schillinger te Frisch i Chevra Kadisha (14. i 15. židovska arkada),¹¹¹ koje stoje uz posljednji (u to vrijeme sagrađeni) paviljon, braće Müller.¹¹² Time su židovske arkade povezane u jednu cjelinu.

Čini se da je tek poslije izgradnje ovoga dijela židovskih arkada konačno sredinom 1930-ih uslijedilo završavanje drugoga južnog segmenta pravoslavnih arkada – arkade obitelji Velisavljević i Milinov (br. 13a i 13 b)¹¹³ i društva *Union* (br. 14). U slučaju Unionove arkade Gradsko vijeće donijelo je 8. lipnja 1934. odluku kojom se podjeljuje građevna dozvola za njezino podizanje uz uvjet da ona mora biti skupna arkada namijenjena isključivo licima srpsko-pravoslavne vjere.¹¹⁴

Time su konačno velike arkade južnog niza bile spojene, no u osnovi ne i završene. Očito je, naime, iz načina na koji je

10. Južni dio velikih arkada 1926. godine (Nacionalna i sveučilišna knjižnica, Zagreb, Grafička zbirka, sign. RZG-MIR-5)
Southern section of the larger arcades in 1926

11. Mirogoj snimljen iz zraka 1930-ih prije izgradnje paviljona obitelji Müller i dviju židovskih arkada, te dviju najjužnijih pravoslavnih arkada (Muzej grada Zagreba, fototeka)
Aerial photograph of Mirogoj from the 1930s, before the construction of the Müller family pavilion and the two Jewish arcades, as well as the two southernmost Orthodox arcades

12. Mirogojske arkade, pogled na južni dio, oko 1925., prije izgradnje katoličke kapele Krista Kralja i paviljona obitelji Schwarz (NSK, Grafička zbirka, sign. RZG-MIR-6)

Mirogoj arcades, view of the southern section, ca. 1925, before the construction of the Catholic chapel of Christ the King and the Schwarz family pavilion

završen južni židovski niz arkada da se namjeravalo nastaviti graditi dalje prema jugu. Je li u nastavku trebao stajati još jedan, četvrti paviljon u židovskom dijelu Mirogoja, ili židovska pogrebna dvorana ili pak neki monumentalni bočni ulaz u groblje, nije do kraja jasno. Najvjerojatnije se i dalje planiralo realizirati pogrebnu dvoranu židovskog posmrtnog društva Chevra Kadisha koju je Bollé projektirao još 1902. godine.¹¹⁵ Prema tom projektu unutrašnjost dvorane bila bi pokrivena kupolom, no izvana bi bila okrunjena nekom vrstom velikog tornja uz koji bi bio pridodan još jedan manji. Kako bi se bolje prilagodio ostatku arhitekture arkada, Bollé je razmatrao i pokrivanje tornja ovoga paviljona kupolom. Iako se o gradnji ceremonijalne dvorane razmišljalo još i 1926. godine,¹¹⁶ do njezine realizacije nikada neće doći.

Osim nastavka izgradnje prema jugu nikada nije bio izveden niti spoj velikih i malih arkada s bočnim portalom, u sjevernom segmentu arhitektonskog okvira Mirogoja, koji je bio predviđen odlukom Gradske skupštine iz 1905. i za koji je Bollé izradio potreban projekt,¹¹⁷ zbog čega arkade nikada nisu u osnovi povezane u jednu cjelinu.

Dok manji bočni portali nikada nisu realizirani, u međuratnom je periodu srećom konačno izgrađen središnji ulaz s arkadama i katoličkom kapelom Krista Kralja. Nakon desetljeća planiranja ona je izvedena od 1927. do 1929. godine zajedno s otvorenim arkadama koje ju povezuju s paviljonima iliraca i Prvostolnog kaptola.¹¹⁸ Time je povezan sjeverni i južni arkadni niz na iznimno kvalitetan i slikovit način, a groblje je dobilo reprezentativni ulaz i svojevrsni unutrašnji trg.

Izgradnja malih arkada i paviljona

Četiri godine nakon početka izgradnje mirogojskih arkada, u proljeće 1883. godine, kada je postalo jasno da visoka cijena njihove izgradnje onemogućuje brzu realizaciju Bolléova projekta, gradski vijećnik, uspješni poduzetnik Mavro

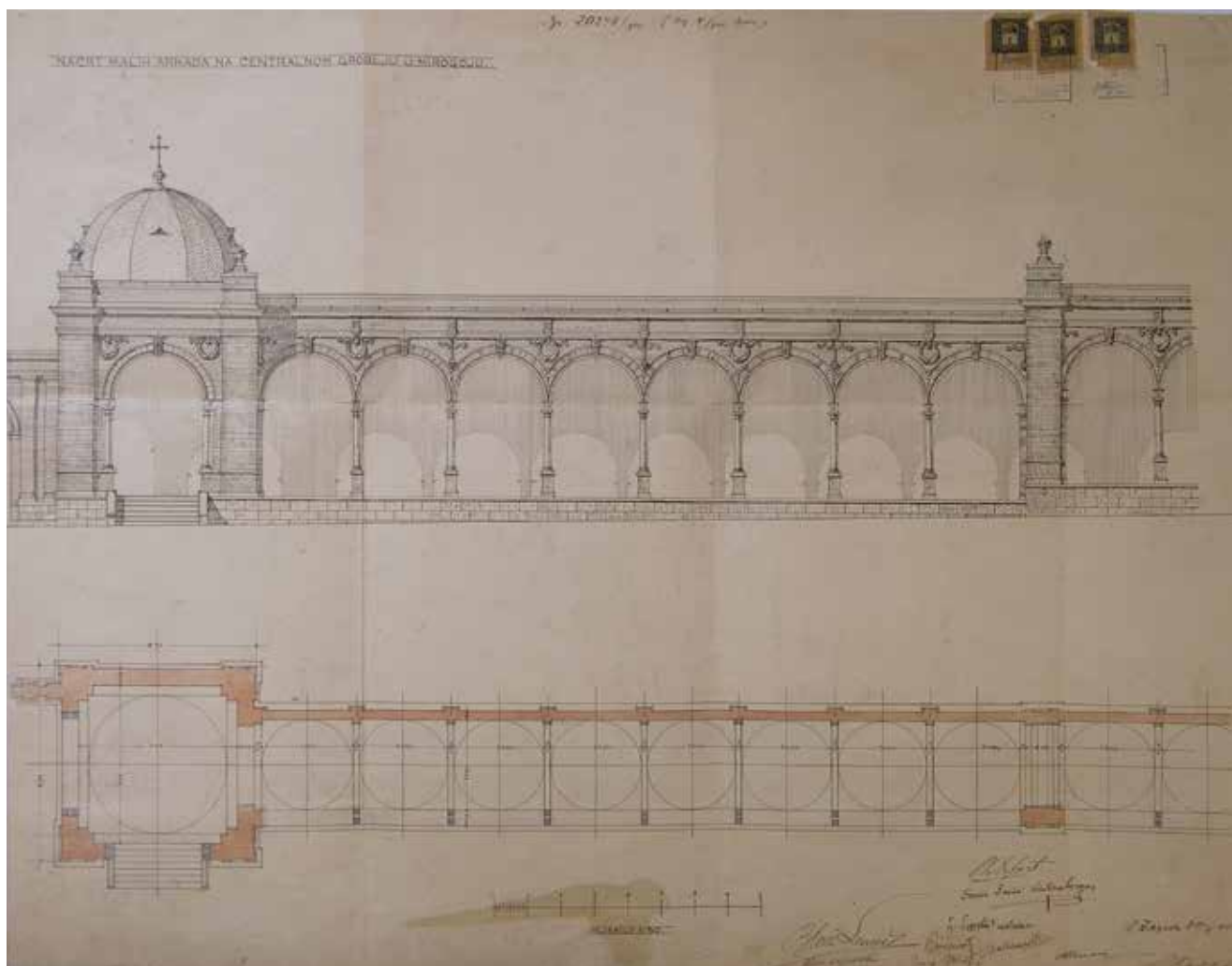
Hönigsberg (otac Leona/Lava Hönigsberga) zajedno s 13 zastupnika Gradske skupštine pokrenuo je inicijativu za napuštanje dotadašnjeg sustava gradnje i prelazak na gradnju mnogo jednostavnijih arkada.¹¹⁹ Budući da je grobljanski odbor bio protiv te inicijative te da je dio zastupnika zagovarao koncept po kojem bi se arkade sagradile po starom sustavu (dakle velike arkade) na zapadnom rubu dok bi se poslije na južnoj i sjevernoj strani podigle skromnije arkade, naposljetku je donesena odluka o imenovanju odbora koji je trebao sastaviti prijedlog o daljnjoj budućnosti arhitektonskog okvira Mirogoja.¹²⁰ Već u srpnju iste godine Odbor je donio odluku da se nastavi s dotadašnjim načinom gradnje dok sa strane središnjega ulaza ne budu izgrađena po četiri paviljona s pripadajućim arkadama (dakle ukupno bi bilo realizirano 28 velikih arkada). Da se olakša financijski teret investitorima, kako je već i spomenuto, otad je bilo moguće podijeliti jednu arkadu na dvije obitelji.¹²¹

Ta odluka Gradske skupštine nije na kraju poštovana. Sa sjeverne strane ulaza doista će biti realizirana četiri paviljona s pripadajućim arkadama, no s južne je strane realizirano duplo više, osam paviljona s arkadama. Vrlo se brzo, naime, zaboravilo na taj zaključak, a nakon što je započela izgradnja Pristerova paviljona 1891. godine,¹²² o njegovoj realizaciji nije više moglo biti ni govora. Time je stvorena asimetrična kompozicija arkada koja je opstala do danas, a koja nije osobito naštetila arhitektonskom konceptu Mirogoja, nego ga je učinila još slikovitijim.

Pitanje izgradnje manjih arkada stalno se provlačilo u tisku, iako je dio zagrebačkoga građanstva očito zagovarao da se postojeći, *veliki* arkadni sustav, dosljedno provede cijelom planiranom dužinom gradnje arkada.¹²³ Tijekom 1896. nastao je i prvi Bolléov projekt za male arkade (sl. 13), koji će, međutim, ostati nerealiziran.¹²⁴

Završetak 7. paviljona i sjevernog dijela (a time i svih katoličkih) velikih arkada godine aktualizirao je ponovno problem promjene arkadnog sustava.¹²⁵ Njime je, naime, realiziran plan da se sa sjeverne strane podignu četiri paviljona s pripadajućim arkadama, pa se sada trebalo prijeći na izgradnju malih arkada. U kolovozu 1898. Gradska skupština donijela je stoga zaključak da će se dalje »graditi manje obiteljske arkade i paviljoni prema predloženom nacrtu i to tako, da ove arkade i paviljoni ne budu direktno priključene na pomenuti u gradnji se nalazeći veliki paviljon, već da između ovog i niza manjih arkada i paviljona ostane međuprostor, na kojem se svojedobno imade izgraditi portal.«¹²⁶ Na osnovi tog zaključka po svoj prilici 1899. nastaje drugi Bolléov projekt za arkade.¹²⁷

Do realizacije tog zaključka ipak neće doći tako brzo. Tek u svibnju 1905. ponovno je na Gradskoj skupštini donesen zaključak o izgradnji malih arkada, no prema novome, promijenjenom Bolléovu projektu. Odobrena je izgradnja tom prilikom prvoga malog paviljona i 16 malih arkada.¹²⁸ Iako se planiralo da će iste godine započeti njihova izgradnja, zbog propalog natječaja (jeftimbe),¹²⁹ radovi će biti izvedeni tek 1906. godine.¹³⁰ Jednako kao veliku arkadu u židovskom dijelu groblja iz 1906. godine, i prvu skupinu malih arkada s paviljonom izvodio je graditelj Filip Erfort. Slikarski i li-

13. Herman Bollé, Izvedbeni projekt za male arkade, 1905. (HR-DAZG-4, Gradsko poglavarstvo Zagreb, kut. 1878.)

Hermann Bollé, detailed design for the smaller arcades, 1905

čilački radovi povjereni su Lesiću-Kindersbergeru, limarski Maruzziju, a kiparski i klesarski Pierrotiju.¹³¹

Mali paviljoni znatno su skromniji od velikih. Isto su tako kvadratičnog tlocrta, no nemaju unutrašnja četiri stupa, a i portal prema groblju znatno im je jednostavnije riješen. Kao i paviljoni, i male arkade su znatno niže. Kako su stupovi manji i tanji, Bollé oslanja lukove sa svake strane na po dva stupa.¹³²

U sljedećih nekoliko godina izgradnja malih arkada i paviljona nastavit će se prilično ujednačenim ritmom. Drugi niz od 16 malih arkada s paviljonom izveden je 1907. godine,¹³³ a potom su 1908. izvedena dva paviljona i 11 malih arkada na samome sjeverozapadnom rubu arkada.¹³⁴ Ovoga puta graditeljski radovi povjereni su Viktoru Grossu, slikarski i ličilački Dionizu Lesiću-Kindersbergeru, a klesarski i kiparski Ignjatu Franzu.¹³⁵ Njihovom je izvedbom sa zapadne strane okončana izgradnja malih arkada i prešlo se na izgradnju sjevernog kraka. Dva niza od po 13 arkada s dva paviljona na sjevernom rubu Mirogoja izvedena su 1910./1911. godine.¹³⁶

Daljnja izgradnja malih arkada u tom je trenutku stala vjerojatno zbog konfiguracije terena. Zastupnik u Gradskoj

skupštini Vasa Belošević predložio je 1910. godine, u vrijeme završavanja arkada na sjevernoj strani, da se nove male arkade počnu graditi na istočnome rubu groblja.¹³⁷ Očito zanesene uspjehom u prodaji malih arkada, gradske vlasti donijele su odluku da se dalje nastavi izgradnja arkada dok god ne bude cijelo groblje njima okruženo.¹³⁸ Kako bi se, međutim, izbjegla monotonija, zaključeno je da se na istočnoj strani arkade gradi u grupama s međuprostorima između pojedinačnih arkada. Projekt ovaj put nije prepušten Bolléu. Nova modernistička kritika, koja se sve više obrušavala na djelo tog arhitekta, nesumnjivo je djelovala na odluku da se raspiše natječaj za projekte novih arkada. Na natječaju završenom 15. 4. 1911. godine, a na kojemu je prva nagrada donosila 1200, druga 700, a treća 500 kruna,¹³⁹ pobjedu je odnio arhitekt Dioniz Sunko, druga je nagrada dodijeljena arhitektu Karlu Gentzkovu, dok treća nije podijeljena.¹⁴⁰ Iako je Sunko kasnije razradio svoje planove,¹⁴¹ do njihove realizacije nikada neće doći, nesumnjivo zbog početka Prvoga svjetskog rata. Detaljni Sunkovi nacrti odobreni su, naime, tek početkom travnja 1914. godine,¹⁴² a kako će rat početi za nepuna četiri mjeseca, nije se moglo očekivati da se za-

počne s izgradnjom i ovoga dijela arkada. Time je, nažalost, propuštena prilika za izvedbu secesijsko-ranomodernističke verzije arkada koja bi središnje zagrebačko groblje učinila još zanimljivijim i slojevitijim sepulkralnim spomenikom koji bi krasila dva stilski različita niza arkada, poput onih na središnjem groblju grada Beča.

Nastavak izgradnje arkada aktualan je još i danas. Od povratka na kapitalistički tip gospodarstva 1990-ih neprestano traju pritisci, naime, da se nastavi s izgradnjom arkadnog sustava kako bi i novoobogaćene zagrebačke obitelji imale prilike biti pokopane u arkadnom nizu. Dosadašnji natječaji nisu podarili zadovoljavajuće rješenje pa se možemo nadati da će se s realizacijom ovoga projekta pričekati. Isto se tako možemo nadati da će izgradnja novih arkada biti realizirana s razmakom od postojećih Bolléovih kako se ne bi narušilo njihovo arhitektonsko rješenje.

Zaključne riječi

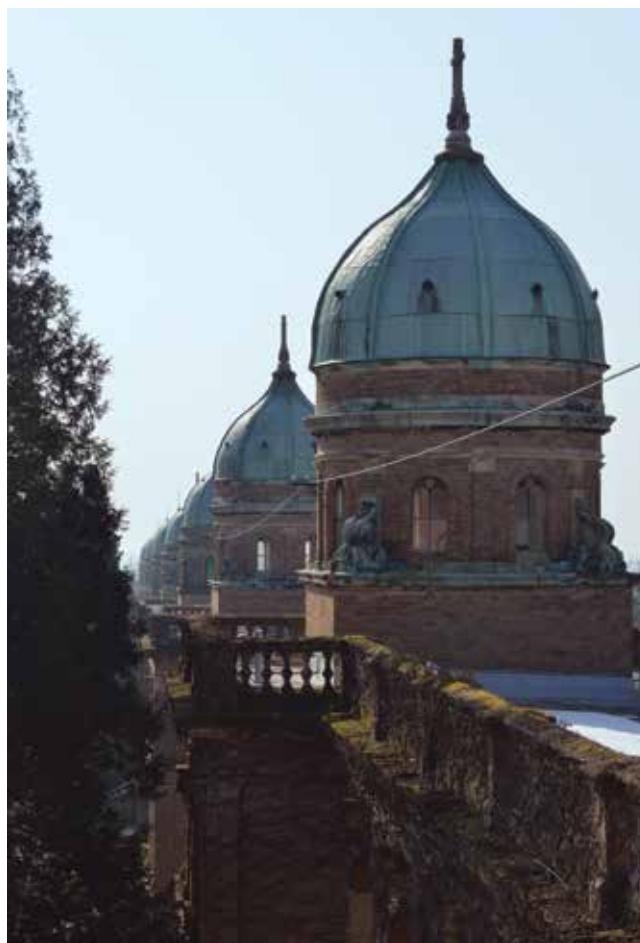
Smjerovi izgradnje arkada i paviljona na Mirogoju vrlo su raznoliki. U katoličkom dijelu groblja gradile su se od juga prema sjeveru (sl. 14), u pravoslavnom dijelu groblja od sjevera prema jugu, a u židovskome se istodobno gradilo i prema sjeveru i prema jugu od najranije podignutoga Pristerova paviljona. Godišnji ritam izgradnje bio je vrlo neujednačen. Uočljivo je, doduše, kako se u desetljeću pred početak Prvog svjetskog rata gradi veći broj arkada. To se može s jedne strane objasniti gospodarskim prosperitetom Zagreba, a s druge uklanjanjem starih groblja, zbog čega je dio obitelji svih triju glavnih konfesionalnih skupina grada – katoličke, pravoslavne i židovske – prenosio posmrtno ostatke svojih pokojnika na Mirogoj, pa im je u arkadama paralelno nastojao osigurati primjereno posljednje počivalište.

Od ukupno 12 velikih paviljona, 77 velikih arkada, pet malih paviljona i 69 malih arkada u dijelu groblja predviđenom za katolike sagrađeno je osam velikih paviljona i 41 velika arkada, te pet malih paviljona i 69 malih arkada. U pravoslavnom dijelu Mirogoja podignuto je 14 velikih arkada te jedan veliki paviljon, u židovskom 21 velika arkada i tri velika paviljona, te konačno u protestantskom samo jedna arkada.

Bilješke

* Ovaj je rad financirala Hrvatska zaklada za znanost projektom IP-2022-10-9843 *Reprezentacija, razvoj, edukacija, participacija – Umjetnost u društvu od 19. do 21. stoljeća*.

1 KREŠIMIR KOSIĆ, Mirogoj između jučer i sutra, u: *Mirogoj Zagreb 1873 – 1973*, Zagreb, 1974., 7–56; IVAN TRČAK (prir.), *Mirogoj. Kulturno-povijesni vodič*, Zagreb, 1987. Iz ove publikacije na prvom mjestu treba izdvojiti sljedeće članke: IVAN KAMPUŠ, Nova Ves, Remete, Ksaver, Mirogoj (Povijesni pregled), *Ibid.*,

14. Kupole paviljona južnog dijela arhitektonskog okvira Mirogoja (foto: Dragan Damjanović, 17. 2. 2015.)

Domes of the pavilions in the southern section of Mirogoj architectural complex

Kao jedinstvenu nekropolu građanskog društva, spomenik njegovih ambicija i mogućnosti, njegove (u međuvremenu uvelike nestale) multinacionalnosti, multikonfesionalnosti, tolerancije i liberalizma druge polovine 19. i prvih desetljeća 20. stoljeća mirogojske arkade treba pomno čuvati i kvalitetno obnoviti nakon recentnog stradavanja u snažnim potresima 2020. godine.

14–44; TOMISLAV PREMIERL, Kulturno-povijesna prošlost Mirogoja, *Ibid.*, 45–58; MLADEN FUČIĆ, Crkva Krista Kralja na Mirogoju u Zagrebu, *Ibid.*, 96–101; RUDOLF ĐURIĆ, Umjetnička djela Mirogoja, *Ibid.*, 80–90; BRANKO CRNKOVIĆ, Kameni spomenici, *Ibid.*, 91–95; potom: VELIMIR CINDRIĆ, *Mirogoj*, Zagreb, 2011.; ŽELJKA ČORAK, Bollé u funkciji grada, *Život umjetnosti*, 26–27 (1978.), 22–31; ŽELJKA ČORAK, *Zagreb pisani prostor*, Zagreb, 1994., 63–82; ŽELJKA ČORAK, Groblje Mirogoj u Zagrebu, u: *Hrvatska umjetnost. Povijest i spomenici* (ur. Milan

- Pelc), Zagreb, 2010., 474–475; OLGA MARUŠEVSKI, Arkade – reprezentacija privilegirane smrti, *Čovjek i prostor*, XLIII/3–4 (1995.), 28; OLGA MARUŠEVSKI, Herman Bollé – arhitekt, restaurator i obrtnik, u: *Historicizam u Hrvatskoj*, knjiga I (ur. Vladimir Maleković), Zagreb, 2000., 53–61, 60; TOMISLAV PREMIERL, Bolléov Mirogoj – nadraštanje vremena i stila, u: *Historicizam u Hrvatskoj*, knjiga I (ur. Vladimir Maleković), Zagreb, 2000., 73–79; IVO MAROEVIĆ, *Antologija zagrebačke arhitekture*, Zagreb, 2000., 77–80; DRAGAN DAMJANOVIĆ, Herman Bollé, Josip Bauer i kapela svetih Petra i Pavla na Mirogoju, *Peristil*, 52 (2009.), 151–164; DRAGAN DAMJANOVIĆ, Nadgrobni spomenici Hermmana Bolléa i Obrtne škole na Mirogoju u Zagrebu, *Peristil*, 53 (2010.), 89–104; DRAGAN DAMJANOVIĆ, *Arhitekt Herman Bollé*, Zagreb, 2013., 492–528; DRAGAN DAMJANOVIĆ, Mirogoj, jedinstveno i reprezentativno zagrebačko groblje, *Zagreb moj grad*, VII/45 (2013.), 34–41; DRAGAN DAMJANOVIĆ, Groblja u Hrvatskoj u 19. i 20. stoljeću: arhitektura i prostorno uređenje, u: *Put u vječnost* (ur. Zvonko Maković – Danijela Marković), Zagreb, 2016., 33–43; DRAGAN DAMJANOVIĆ, Arhitektura zagrebačkoga središnjeg groblja Mirogoja, između Italije i Srednje Europe, u: *Čovjek i smrt. Teološki, filozofski, bioetički i društveni pristup* (ur. Ivan Markešić), Zagreb, 2017., 429–459; KRISTINA MILKOVIĆ, The Foundation of Mirogoj as the Central Cemetery of Zagreb, *Review of Croatian history*, XVI (2020.), 1; 43–58; KRISTINA MILKOVIĆ, Mirogoj u društvenom kontekstu Zagreba u 19. stoljeću, u: *Moderno lice grada. O urbanizaciji i izgradnji komunalne infrastrukture na području Hrvatske u 19. i 20. stoljeću* (ur. Lidija Bencetić – Marino Manin), Zagreb, 2020., 225–243.
- 2
Državni arhiv u Zagrebu, fond br. 1122, Zbirka građevne dokumentacije (dalje: HR-DAZG-1122), Mirogoj.
- 3
Državni arhiv u Zagrebu, fond br. 4, Gradsko poglavarstvo Zagreb (dalje: HR-DAZG-4), kut. br. 1878.
- 4
Nadbiskupijski arhiv u Zagrebu, Zbirka nacrti Dijecezanskog muzeja (dalje: NAZ, ZNDM)
- 5
HR-DAZG-4, Predsjedništvo, Zapisnici sjednica gradskog zastupstva, sign. PRS 116, Zapisnik od 30. 1. 1873., § 2.
- 6
Die Einweihung des neuen Centralfriedhofes, *Agramer Zeitung*, 253, 4. studenog 1876., 3; Obće skupno groblje u Mirogoju, *Obzor*, 254, 6. studenog 1876., 4; Presvjetli gospodin biskup Janko Pavlešić..., *Katolički list*, 45, 9. studenog 1876., 388.
- 7
KREŠIMIR KOSIĆ (bilj. 1), 16.
- 8
M. (LADISLAV MRAZOVIĆ), Naše centralno groblje, *Obzor*, 24, 29. siječnja 1878., 1.
- 9
Ibid. Članak je potpisan s M., no s tim je inicijalom Lacko Mrazović i inače potpisivao svoje tekstove, pa se s velikom sigurnošću može pretpostaviti da je on autor teksta.
- 10
Sjednica gradskoga zastupstva, *Obzor*, 184, 12. kolovoza 1878., 4.
- 11
Die allgemeine Centralfriedhof, *Agramer Zeitung*, 53, 5. ožujka 1879., 3.
- 12
O gradnji arkada i paviljona na centralnom groblju, *Obzor*, 173, 30. srpnja 1878., 3.
- 13
Projekt je odobrila Gradska skupština u kolovozu 1878., Sjednica gradskoga zastupstva, *Obzor*, 184, 12. kolovoza 1878., 4. Sačuvana je potvrda uplate honorara Bolléu za izradu tog projekta, no ne i sam projekt: HR-DAZG-4, GPZ, pomoćni uredi, dosje br. 1156 – 1879., 13. 1. 1879. u proračun groblja za 1879. uključena je i »nagrada arhitektu H. Boleu za građevnu osnovu arkada.«
- 14
DRAGAN DAMJANOVIĆ (bilj. 1, 2013.), 65–67.
- 15
Statut za Obće skupno groblje grada Zagreba u Mirogoju, Zagreb, 1878., prilog 1 i prilog 2.
- 16
U slučaju grobnih mjesta na Mirogoju, doduše, vrlo se uvjetno može govoriti o posljednjem počivalištu kako pokazuju brojni recentni slučajevi.
- 17
Povijest izgradnje arkada i paviljona na Mirogoju izložena je u tekstu Tomislava Premierla u navedenom zborniku o Mirogoju iz 1987. (TOMISLAV PREMIERL /bilj. 1, 1987./, 46–53), no vrlo kratko i bez navođenja izvora.
- 18
Zahvaljujem gospođi Ani Vranić Rob iz Gradskog zavoda za zaštitu spomenika kulture i prirode za uputu na ovaj dragocjeni izvor podataka o gradnji arkada.
- 19
Jedino je u židovskom dijelu nastala stanovita pomutnja zbog promjene koncepta uređenja južnog dijela arhitektonskog okvira Mirogoja zbog čega je dio arkada prenumeriran.
- 20
Svetčani prijenos kostih Petra Preradovića, *Narodne novine*, 160, 14. srpnja 1879., 2.
- 21
Preradovićeve arkada, *Narodne novine*, 248, 28. listopada 1879., 2.
- 22
Gradska groblja Zagreb, arhiv (dalje: GGZ), Knjiga ukopa, arkade, broj grobnice: 2, Concilia, str. 1, vidi br. 20307, 28468 iz 1880.
- 23
GGZ, Knjiga ukopa, arkade, broj grobnice: 1, Jurković, str. 550, vidi br. 20307, 28468-1880.; Broj grobnice: 2, Vrabčević, str. 555, vidi br. 20307, 28468-1880.
- 24
HR-HDA-79, Unutrašnji odsjek Zemaljske vlade (UOZV), kut. 271, sv. 15-11/1875. – 1877.; Kor br. 3937, sv. 15-11, 1876, statut groblja Mirogoj; KREŠIMIR KOSIĆ (bilj. 1), 17.
- 25
Kako pokazuje kupoprodajni ugovor sačuvan kod obitelji Novković u Preradovićevoj ulici u Zagrebu za arkadu 9A, ravnatelj Prve hrvatske štedionice Ferdinanda Winklera.
- 26
GGZ, Knjiga ukopa, arkade, paviljon 1, str. 1–8.
- 27
Ivan Vončina, *Narodne novine*, 277, 2. prosinca 1885., 8.

- 28 Die Preradović-Feier, *Agramer Zeitung*, 162, 16. srpnja 1879., 3; Javna zahvala, *Narodne novine*, 162, 16. srpnja 1879., 5.
- 29 M., Naše centralno groblje, *Obzor*, 24, 29. siječnja 1878., 1.
- 30 O gradnji arkadah i paviljonah na centralnom groblju, *Narodne novine*, 172, 29. srpnja 1878., 3.
- 31 O gradnji arkada i paviljona na centralnom groblju, *Obzor*, 173, 30. srpnja 1878., 3.
- 32 Gradsko zastupstvo zagrebačko, *Narodne novine*, 43, 23. veljače 1881., 3.
- 33 *Ibid.*
- 34 Prof. Dr. I. K. [ISO KRŠN]AVI], Die drei Wiener Vorträge über das Erdbeben, *Agramer Zeitung*, 282, 7. prosinca 1880., 2.
- 35 Zur Bauthätigkeit, *Agramer Zeitung*, 140, 22. lipnja 1881., 2–3.
- 36 GGZ, Knjiga ukopa, arkade, broj grobnice: 3, Šauf, str. 21, vidi 1286 II/1883.; broj grobnice: 4, Sollar, str. 27, vidi br. 4853, 9839 iz 1882.; broj grobnice: 5, Metelka, str. 33, vidi 25297 iz 1882., mirogojska zaklada 3. 10. 1882.; broj grobnice: 6, Štupper, str. 39, vidi br. 1286/-1883.; broj grobnice: 7A, Karas, str. 43, vidi br. 8215/II-1884.; broj grobnice: 7B, Veršec, str. 49, vidi br. 14259/III-1884.
- 37 Zapisnik skupštine zastupstva sl. i kr. glav. grada Zagreba, držane 9. svibnja 1883., u: *Zapisnici o skupštinama zastupstva slob. i kr. glavnoga grada Zagreba*, Zagreb, 1883., 27–29 (29), čl. 28.
- 38 GGZ, Knjiga ukopa, arkade, Paviljon II, Obiteljske grobnice, str. 55. Prvi pokopani je Tomislav Cuculić, kasnije su pokopani Anka Cuculić i Fidelis Höpperger i mnogi drugi; vidi br. 3095/II-1884.
- 39 Städtische Arbeiten, *Agramer Zeitung*, 88, 17. travnja 1883., 2; Priposlano, *Narodne novine*, 111, 16. svibnja 1883., 5.
- 40 Jeftimba, *Narodne novine*, 87, 16. travnja 1883., 4.
- 41 Statistika umrlih, *Narodne novine*, 11, 14. siječnja 1884., 4.
- 42 Rukovodstvo gradske blagajne u Zagrebu g. 1883., *Narodne novine*, 62, 14. ožujka 1884., 3.
- 43 Zapisnik skupštine zastupstva sl. i kr. glav. grada Zagreba, držane 4. srpnja 1883., u: *Zapisnici skupština zastupstva slobodnoga i kralj. glavnoga grada Zagreba*, Zagreb, 1883., 41–44 (42), čl. 2; O problemima s gradnjom arkada i u: KREŠIMIR KOSIĆ (bilj. 1), 20; ISKRA IVELJIĆ, *Očevi i sinovi: privredna elita Zagreba u drugoj polovici 19. stoljeća*, Zagreb, 2007., 403.
- 44 Die Friedhofs – Arcaden, *Agramer Zeitung*, 164, 20. srpnja 1893., 2.
- 45 GGZ, Knjiga ukopa, arkade, broj grobnice: 7A, Karas, str. 43, vidi br. 8215/II-1884.; broj grobnice: 7B, Veršec, str. 49, vidi br. 14259/III-1884.
- 46 GGZ, Knjiga ukopa, arkade, broj grobnice: 8A, Seunik, str. 65, vidi br. 10874/II-1885.; broj grobnice: 8B, Eisenhut i Kokot, str. 69, vidi br. 28116/II-1885.; broj grobnice: 9A, Winkler, str. 73, vidi 4145/II-1884.; broj grobnice: 9B, Egersdorfer, str. 77; vidi 8290 iz 1884.
- 47 O gospodarstvu grada Zagreba, *Narodne novine*, 116, 22. svibnja 1885., 2.
- 48 †Margaretha Grahor rodj. Korać, *Narodne novine*, 106, 9. svibnja 1885., 4.
- 49 GGZ, Knjiga ukopa, arkade, broj grobnice: 10, Grahor i Klein, str. 81–84., bez navedenoga broja dokumenta.
- 50 Zapisnik skupštine zastupstva sl. i kr. glav. grada Zagreba, držane 22. i 28. 4. 1885., u: *Zapisnici o skupštinama zastupstva slob. i kr. glavnoga grada Zagreba*, Zagreb, 1885., 26, čl. 4., br. 12212; Sjednica gradskoga zastupstva, *Narodne novine*, 122, 30. svibnja 1885., 3.
- 51 Proslava petdesetgodisnjice preporoda hrvatske književnosti, *Narodne novine*, 160, 16. srpnja 1885., 3.
- 52 GJURO SZABO, *Stari Zagreb*, Zagreb, 1971., 146.
- 53 Zapisnik skupštine zastupstva sl. i kr. glav. grada Zagreba, držane 4. srpnja 1887., u: *Zapisnici o skupštinama zastupstva slob. i kr. glavnoga grada Zagreba*, Zagreb, 1887., 27–30 (28–29), čl. 10., br. 16084.
- 54 Die Arkaden, *Agramer Zeitung*, 34, 12. veljače 1887., 2–3.
- 55 Die Friedhofs – Arcaden, *Agramer Zeitung*, 162, 18. srpnja 1893., 2.
- 56 Zapisnik skupštine zastupstva sl. i kr. glav. grada Zagreba, držane 18. i 22. lipnja 1888., u: *Zapisnici o skupštinama zastupstva slob. i kr. glavnoga grada Zagreba*, 41–47 (42), čl. 169., br. 13327
- 57 Slike iz Zagreba: Središnje groblje na Mirogoju, *Dom i svijet*, 11, 1. lipnja 1891., 173.
- 58 GGZ, Knjiga ukopa, arkade, broj grobnice: 15, Pongratz, str. 131, dok br. 69/II-1890.
- 59 †Guido vitez Pongrac, *Narodne novine*, 1, 2. siječnja 1890., 3.
- 60 GGZ, Knjiga ukopa, arkade, broj grobnice: 16A, Tassotti, str. 137, dok br. 2206/II i 16262/II iz 1889.; broj grobnice: 16B, Novak, str. 141, dok br. 81, 487, 31837/II, 33702/II iz 1889.
- 61 GGZ, Knjiga ukopa, arkade, broj grobnice: 17A, Poh, str. 145, dok br. 11621/II-1889.; broj grobnice: 17B, Gjuro barun Babić, Toma Miletić, str. 149, dok br. 9353I/I-1891., br. 19. zaklade/1891.

- 62 Vom Centralfriedhofe, *Agramer Zeitung*, 171, 26. srpnja 1890., 3.
- 63 Vom Centralfriedhofe, *Agramer Zeitung*, 72, 31. ožujka 1891., 3.
- 64 Vom Central – Friedhofe, *Agramer Zeitung*, 75, 3. travnja 1891., 2.
- 65 Vom Centralfriedhofe, *Agramer Zeitung*, 171, 26. srpnja 1890., 3.
- 66 GGZ, Knjiga ukopa, arkade, broj grobnice: 8, Makso Štern i Jonas Alexander, str. 761, vidi br. 43637/I, 39040/I-1897. i 34099/I-1898.; broj grobnice: 9, Robert Kolmar, Edmund Kolmar, Mavre i Leona Höningsberga, str. 767, vidi br. 44592/I-1897.; broj grobnice: 10, Herman Ehrlich i Eisner, str. 773, vidi br. 22488-1897.
- 67 GGZ, Knjiga ukopa, arkade, broj grobnice: 3, Hinko Grünwald, str. 721, vidi br. 44593/I-1897.; broj grobnice: 4, Girolamo Prister, str. 727, vidi br. 44594/I-1897.; broj grobnice: 5, Daniel Herman, str. 733, vidi br. 45171/I-1897.; 49628/I-1899.; broj grobnice: 6, Lavoslav Schönstein, str. 739, vidi br. 41162/I-1897.; broj grobnice: 7, Jakob Weiss-Polna, Breslauer, str. 745, vidi br. 43638/I-1897.
- 68 Zapisnik VI. skupštine zastupstva sl. i kr. glav. grada Zagreba, držane 11. svibnja 1896., u: *Zapisnici o skupštinama zastupstva slob. i kr. glavnoga grada Zagreba*, Zagreb, 1896., 27–31 (28), čl. 134.
- 69 GGZ, Knjiga ukopa, arkade, broj grobnice: 11A, Babetta udova Naschitz, str. 779, vidi br. 11261 i 112626/I-1897.
- 70 GGZ, Knjiga ukopa, arkade, broj grobnice: 18, Adolf Veber Tkalčević, str. 153, vidi br. 23694/II-1889. (oporuka), uplaćeno 17. 5. 1892., broj zaklade 19/1892.; broj grobnice: 19A, Antolković Potočić, str. 159, vidi čl. 22/Mirogoj, 1892. i čl. 43/Mirogoj – 1892.; broj grobnice: 19B, Magjarević, str. 162, vidi br. 447-1892., 42/Mirogoj – 1892., plaćeno 1750 for.
- 71 GGZ, Knjiga ukopa, arkade, broj grobnice: 3B, Konstantin Zako, str. 563, vidi br. 22416/I-1892.; broj grobnice: 3A, Ana udova Baić, str. 567, vidi br. 22416/I-1892.; broj grobnice: 4, Helena Borojević, rođ. Berenden, str. 571, vidi br. 23121/I-1892.
- 72 GGZ, Knjiga ukopa, arkade, broj grobnice: 20A, Folnegović – Mileusnić, str. 165, vidi br. 14891/I-1893.; Broj grobnice: 20B, Špiček – Pomper Arnold, str. 169, vidi br. 9478/I-1893., čl. 20/Mirogoj – 1893.; broj grobnice: 21A, Raslić, str. 173, vidi br. 12488/I-1893.; 14762, 14792-1894.; broj grobnice: 21B, Ivan pl. Zajc, Mladen Dolovčak, str. 177, vidi br. 27/Mirogoj – 1894.; broj grobnice: 22A, Stanko Andrijević, str. 193, vidi br. 44, 78/Mirogoj – 1894.; broj grobnice: 22B, Artur Ernest Katkić, str. 197, vidi br. 33015/I-1894.; broj grobnice: 23A, Franjo pl. Eisenthal i supruga Ana, str. 201, vidi br. 30717/I-1894; 4074 i 5236-1895.; broj grobnice: 23 B, braće Nossan, Antuna i Milana, str. 205, vidi br. 12225/I-1895.
- 73 GGZ, Knjiga ukopa, arkade, Paviljon IV, Kaptolska kanonička grobnica, str. 181; prvi ukop Konrad Šnap, 8. 3. 1897.
- 74 Grobni odbor gradskoga zastupstva, *Narodne novine*, 107, 10. svibnja 1894., 3.
- 75 Südslavische Akademie, *Agramer Zeitung*, 286, 13. prosinca 1894., 4.
- 76 Vom Centralfriedhofe, *Agramer Zeitung*, 214, 18. rujna 1894., 4.
- 77 Zapisnik VIII. skupštine zastupstva sl. i kr. glav. grada Zagreba, držane 1. srpnja 1895., u: *Zapisnici o skupštinama zastupstva slob. i kr. glavnoga grada Zagreba*, Zagreb, 1895., 31–41 (32), čl. 189; Zapisnik VI. skupštine zastupstva sl. i kr. glav. grada Zagreba, držane dne 5. travnja 1897., u: *Zapisnici o skupštinama zastupstva slob. i kr. glavnoga grada Zagreba*, Zagreb, 1897., 23–29 (24), čl. 85/2.
- 78 Gemeinderath (Sitzung vom 1. Juli), *Agramer Zeitung*, 149, 2. srpnja 1895., 3.
- 79 GGZ, Knjiga ukopa, arkade, broj grobnice: 5B, Naum Mallin, str. 577, vidi br. 34 čl./1893., i 3345/I-1895.; broj grobnice: 5A, Vasilije pl. Nikolić, str. 581, vidi br. 3345/I-1895.; Broj grobnice: 6A, Kosta Radosavljević, str. 585, vidi br. 13636/I-1895.; broj grobnice: 6B, Bošnjak, str. 589, vidi br. 15776/I-1896.
- 80 Zapisnik VI. skupštine zastupstva sl. i kr. glav. grada Zagreba, držane dne 5. travnja 1897., u: *Zapisnici o skupštinama zastupstva slob. i kr. glavnoga grada Zagreba*, Zagreb, 1897., 23–29 (25), čl. 92.
- 81 Communales, *Agramer Zeitung*, 50, 3. ožujka 1898., 3–4. Zapisnik III. skupštine zastupstva sl. i kr. glav. grada Zagreba, držane 7. ožujka 1898., u: *Zapisnici o skupštinama zastupstva slob. i kr. glavnoga grada Zagreba*, Zagreb, 1898., 15–19 (18), čl. 79.; Zapisnik X. skupštine zastupstva sl. i kr. glav. grada Zagreba, držane 2. listopada 1899., u: *Zapisnici o skupštinama zastupstva slob. i kr. glavnoga grada Zagreba*, Zagreb, 1899., 55–57 (56), čl. 251/4.
- 82 Zapisnik V. skupštine zastupstva sl. i kr. glav. grada Zagreba, držane 6. svibnja 1901., u: *Zapisnici o skupštinama zastupstva slob. i kr. glavnoga grada Zagreba*, Zagreb, 1901., 19–23 (21–22), čl. 81.
- 83 Zapisnik III. skupštine zastupstva sl. i kr. glav. grada Zagreba, držane 7. ožujka 1898., u: *Zapisnici o skupštinama zastupstva slob. i kr. glavnoga grada Zagreba*, Zagreb, 1898., 15–19 (18), čl. 79.
- 84 GGZ, Knjiga ukopa, arkade, broj grobnice: 1A, Filipa Deutscha sinovi, str. 709, vidi br. 2954, 18. 1. 1903.; broj grobnice: 1B, Rudolf i Isidor Bernstein, str. 713, vidi br. 2358, 30. 4. 1903.; broj grobnice: 2, Samuel Schapringner, str. 717, vidi br. 39789/I-1902., 2411, 7. 8. 1902.
- 85 Zapisnik III. skupštine zastupstva sl. i kr. glav. grada Zagreba, držane 2. ožujka 1903., u: *Zapisnici o skupštinama zastupstva slob. i kr. glavnoga grada Zagreba*, Zagreb, 1903., 11–15 (13), čl. 45/9.
- 86 Zapisnik VII. skupštine zastupstva sl. i kr. glav. grada Zagreba, držane 7. srpnja 1902., u: *Zapisnici o skupštinama zastupstva slob. i kr. glavnoga grada Zagreba*, Zagreb, 1902., 43–48 (47), čl. 149.
- 87 Zapisnik VI. skupštine zastupstva sl. i kr. glav. grada Zagreba, držane 8. srpnja 1905., u: *Zapisnici o skupštinama zastupstva slob. i kr. glavnoga grada Zagreba*, Zagreb, 1905., 43–50 (46–47), čl. 148/13.

- 88
Zapisnik VI. skupštine zastupstva sl. i kr. glav. grada Zagreba, držane 8. srpnja 1905., u: *Zapisnici o skupštinama zastupstva slob. i kr. glavnoga grada Zagreba*, Zagreb, 1905., 43–50 (46), čl. 148/1/k.
- 89
Zapisnik VI. skupštine zastupstva sl. i kr. glav. grada Zagreba, držane 30. svibnja 1905., u: *Zapisnici o skupštinama zastupstva slob. i kr. glavnoga grada Zagreba*, Zagreb, 1905., 35–41 (39–40), čl. 129. GGZ, Knjiga ukopa, arkade, broj grobnice: 12A, Josip Siebenschein, str. 786, vidi br. 5936, 12-4-1905.; broj grobnice: 12B, Albert Schwarz, str. 791, vidi br. 5936, 12. 4. 1905.
- 90
Zapisnik III. skupštine zastupstva sl. i kr. glav. grada Zagreba, držane 11. lipnja 1906., u: *Zapisnici o skupštinama zastupstva slob. i kr. glavnoga grada Zagreba*, Zagreb, 1906., 11–20 (15–17), čl. 28/15.
- 91
GGZ, Knjiga ukopa, arkade, broj grobnice: 13B, Herman Eisner, str. 795, vidi br. 31818, 43155-1906. i 53631-1907., 8940-1908.; broj grobnice: 13A, Amalija Deutsch, str. 797, vidi br. 29303-1908.
- 92
Zapisnik III. skupštine zastupstva sl. i kr. glav. grada Zagreba, držane 11. lipnja 1906., u: *Zapisnici o skupštinama zastupstva slob. i kr. glavnoga grada Zagreba*, Zagreb, 1906., 11–20 (15, 17), čl. 28/15 i 43.
- 93
XI. Zapisnik o skupštini zastupstva slob. i kr. glav. grada Zagreba, držanoj 2. prosinca 1912., u: *Zapisnici o skupštinama zastupstva slob. i kr. glavnoga grada Zagreba*, Zagreb, 1913., 83–89 (88), čl. 272.
- 94
IV. Zapisnik o skupštini zastupstva slob. i kr. glav. grada Zagreba, držanoj 7. travnja 1913., u: *Zapisnici o skupštinama zastupstva slob. i kr. glavnoga grada Zagreba*, Zagreb, 1914., 33–39 (35), čl. 78/1-d.
- 95
I. Zapisnik o skupštini zastupstva slob. i kr. glav. grada Zagreba, držanoj 13. siječnja 1913., u: *Zapisnici o skupštinama zastupstva slob. i kr. glavnoga grada Zagreba*, Zagreb, 1914., 1–13 (6), čl. 14.
- 96
VII. Zapisnik o skupštini zastupstva slob. i kr. glav. grada Zagreba, držanoj 9. lipnja 1914., u: *Zapisnici o skupštinama zastupstva slob. i kr. glavnoga grada Zagreba*, Zagreb, 1914., 65–74 (69–70), čl. 161. Za prve tri zidarske i pokrivačke radnje izvodila je Prva hrvatska zidarska zadruga u Zagrebu za zemljoradnje, klesarske i kiparske Ignjat Franz, limarske Aleksandar Maruzzi, a slikarske Dioniz Lesić. V. Zapisnik o skupštini zastupstva slob. i kr. glav. grada Zagreba, držanoj 6. svibnja 1912., u: *Zapisnici o skupštinama zastupstva slob. i kr. glavnoga grada Zagreba*, Zagreb, 1912., 33–41, čl. 115/6.
- 97
Riječ je o arkadama 16A (Salomon Berger), 16B (Lina Bauer); 17A (Edmund Bachrach), 17B (Hinko Mayer); 18A (Makso Mayer), 18B (Mavro Sauerbrunn), 19 (Brodjovin), 20A (Johana udova Mautner), 20B (Vatroslav Farkaš); 21A (Josip Ausch) i 21B (Mavro Friedfeld). Situacija nije do kraja jasna jer su brojevi arkada u ovom dijelu knjige ukopa mijenjani. Izvorni brojevi svake od arkada br. 16 – 21 u židovskom dijelu Mirogoja povećani su u jednom trenutku za dva. Prema: GGZ, Knjiga ukopa, arkade, str. 803–823. Za upozorenje da je 1913. realizirano šest arkada najjužnijega, trećeg židovskog dijela zahvaljujem se Ani Vranić Rob.
- 98
Zapisnik III. skupštine zastupstva sl. i kr. glav. grada Zagreba, držane 24. veljače 1908., u: *Zapisnici o skupštinama zastupstva slob. i kr. glavnoga grada Zagreba*, Zagreb, 1908., 11–20 (18), čl. 46.
- 99
Die Arcaden am Central-Friedhof, *Agramer Zeitung*, 25, 1. veljače 1887., 3.
- 100
Vom Centralfriedhofe, *Agramer Zeitung*, 171, 26. srpnja 1890., 3.
- 101
XI. Zapisnik o skupštini zastupstva slob. i kr. glav. grada Zagreba, držanoj 4. prosinca 1911., u: *Zapisnici o skupštinama zastupstva slob. i kr. glavnoga grada Zagreba*, Zagreb, 1911., 123–130 (129), čl. 349.
- 102
V. Zapisnik o skupštini zastupstva slob. i kr. glav. grada Zagreba, držanoj 6. svibnja 1912., u: *Zapisnici o skupštinama zastupstva slob. i kr. glavnoga grada Zagreba*, Zagreb, 1912., 33–41, čl. 115/6.
- 103
X. Zapisnik o skupštini zastupstva slob. i kr. glav. grada Zagreba, držanoj 4. studenoga 1912., u: *Zapisnici o skupštinama zastupstva slob. i kr. glavnoga grada Zagreba*, Zagreb, 1912., 73–82 (80), čl. 251.
- 104
GGZ, Knjiga ukopa, arkade, broj grobnice: poluarkada 36A, Vladoje Dukat, str. 500, vidi br. 21001-1912. i 21001/Ia-1913.; broj grobnice: poluarkada 36B, Edo Šmit ili Šmid, str. 502, vidi br. 17441/1913.; broj grobnice: poluarkada 37A, Franjo Gorničić, str. 504, vidi br. 17420/Ia-1913.; broj grobnice: poluarkada 37B, Ignac Poljak, str. 506, vidi br. 20909-1913.; broj grobnice: poluarkada 38A, Franjo Novaković i Ernest Kantc, str. 508, vidi br. 16601-1913.; broj grobnice: poluarkada 38B, Ivan Pack i Matija Bosanac, str. 510, vidi br. 16361-1913.; broj grobnice: poluarkada 39A, Dragutin pl. Vomačka, str. 512, vidi br. 55202/Ia-1913.; broj grobnice: poluarkada 39B, Nikola Bičanić, str. 514, vidi br. 4204-1914.; broj grobnice: poluarkada 40B, Vladimir Krešić, Paulina Krešić, str. 516, vidi br. 35591/VII-1914.; broj grobnice: poluarkada 40A, Kornelija Dežman, str. 518, vidi br. 34604/VII-1921.; broj grobnice: poluarkada 41A, Josip Tučkorić, profesor, str. 520, vidi br. 15880/VII-1914.; broj grobnice: poluarkada 41B, Mijo Arko, str. 522, vidi br. 25215-1914., čl. 2489-1914.
- 105
Agramer Gemeinderat (Sitzung vom 9. Mai), *Agramer Zeitung*, 105, 10. svibnja 1910., 5; Zapisnik VI. skupštine zastupstva sl. i kr. glav. grada Zagreba, držane 9. svibnja 1910., u: *Zapisnici o skupštinama zastupstva slob. i kr. glavnoga grada Zagreba*, Zagreb, 1910., 36–44 (38–39), čl. 125.
- 106
IX. Zapisnik o skupštini zastupstva slob. i kr. glav. grada Zagreba, držanoj 2. listopada 1911., u: *Zapisnici o skupštinama zastupstva slob. i kr. glavnoga grada Zagreba*, Zagreb, 1911., 99–109 (105), čl. 284.
- 107
X. Zapisnik o skupštini zastupstva slob. i kr. glav. grada Zagreba, držanoj 4. studenoga 1912., u: *Zapisnici o skupštinama zastupstva slob. i kr. glavnoga grada Zagreba*, Zagreb, 1912., 73–82 (80), čl. 251.
- 108
Ibid.

109

VI. Zapisnik o skupštini zastupstva slob. i kr. glav. grada Zagreba, držanoj 4. svibnja 1914., u: *Zapisnici o skupštinama zastupstva slob. i kr. glavnoga grada Zagreba*, Zagreb, 1914., 53–64 (61), čl. 143.

110

GGZ, Knjiga ukopa, arkade, broj grobnice: 12A, Gjurici Gojko i supruga mu Cana, str. 633, vidi br. 65227/1924. Kako je plaćeno 1923. za arkadu 12.000 ili 16.000 dinara vjerojatno je tada građena ova arkada; broj grobnice: 12B, Bačić, Lazar i Jovan, str. 635, vidi br. 82584/VII-1924.

111

GGZ, Knjiga ukopa, arkade, broj grobnice: 14A, Matija Freund, str. 827; Broj grobnice: 14B, Schillinger, str. 829; broj grobnice: 15A, Frisch Ivana i Mijo, str. 831; broj grobnice: 15B, Chevra Kadisha, str. 832. Za arkadu broj 15 eksplicitno se spominje da je izgrađena na temelju građevne dozvole od 17. 11. 1931. br. 153427-XVII-1931.

112

Izgradjivanje arkada na Mirogoju, *Novosti*, 16, 16. siječnja 1932., 5. O izgradnji navedenih dviju arkada i paviljonima vidjeti i: VI. Zapisnik skupštine gradskog zastupstva slob. i kr. glav. grada Zagreba održane 16. X. 1931., u: *Zapisnici o skupštinama Zastupstva slob. i kr. glav. grada Zagreba*, Zagreb, 1931., 148–202 (153), čl. 280/I-6,7.

113

GGZ, Knjiga ukopa, arkade, broj grobnice: 13A, Velisavljević, str. 637; broj grobnice: 13B, Milinov, str. 639; broj grobnice: 14, Union d. d., str. 641. U Velisavljevićevoj arkadi pokapalo se od 1935. godine, a u arkadi obitelji Milinov, stradaloj velikim dijelom u logoru Jadovno u Drugom svjetskom ratu, tek nakon Drugoga svjetskog rata.

114

V. Zapisnik skupštine gradskog zastupstva slob. i kr. glav. grada Zagreba održane dne 8. lipnja 1934., u: *Zapisnici o sjednicama Gradskog vijeća Općine grada Zagreba godine*, Zagreb, 1934., 143–215 (183), čl. 273.

115

Sudeći po dataciji na projektu, NAZ, ZNDM, sign. III-42.

116

V. Zapisnik skupštine zastupstva slob. i kr. glav. grada Zagreba, držane dne 20. prosinca 1926., u: *Zapisnici o skupštinama zastupstva slob. i kr. glavnoga grada Zagreba*, Zagreb, 1926., 129–147 (145), čl. 326.

117

Zapisnik VI. skupštine zastupstva sl. i kr. glav. grada Zagreba, držane 30. svibnja 1905., u: *Zapisnici o skupštinama zastupstva slob. i kr. glavnoga grada Zagreba*, Zagreb, 1905., 35–41 (39–40), čl. 129.

118

TOMISLAV PREMIERL (bilj. 1, 1987), 52; TOMISLAV PREMIERL (bilj. 1, 2000.), 76; MLADEN FUČIĆ (bilj. 1), 96–101.; KREŠIMIR KOSIĆ (bilj. 1), 34.

119

Sjednica gradskoga zastupstva, *Narodne novine*, 107, 10. svibnja 1883., 3; Zapisnik skupštine zastupstva sl. i kr. glav. grada Zagreba, držane 9. svibnja 1883., u: *Zapisnici skupština zastupstva slobodnoga i kralj. glavnoga grada Zagreba*, 1883., 27–29 (29), čl. 28.

120

Isto.

126

121

Zapisnik skupštine zastupstva sl. i kr. glav. grada Zagreba, držane 4. srpnja 1883., u: *Zapisnici skupština zastupstva slobodnoga i kralj. glavnoga grada Zagreba*, 1883., 41–44 (42), čl. 2; O problemima s gradnjom arkada i u: KREŠIMIR KOSIĆ (bilj. 1), 20; ISKRA IVELJIĆ (bilj. 43), 403.

122

Vom Centralfriedhofe, *Agramer Zeitung*, 171, 26. srpnja 1890., 3.

123

Von der Straße, *Agramer Zeitung*, 202, 4. rujna 1895., 3.

124

HR-DAZG-4, dosje br. 27198-1896.

125

Arkadenbau am Mirogoj, *Agramer Zeitung*, 79, 7. travnja 1899., 4.

126

Zapisnik VIII. skupštine zastupstva sl. i kr. glav. grada Zagreba, držane 1. kolovoza 1898., u: *Zapisnici o skupštinama zastupstva slob. i kr. glavnoga grada Zagreba*, Zagreb, 1898., 49–54 (53), čl. 218.

127

HR-DAZ-4, kut. br. 1878.

128

Zapisnik VI. skupštine zastupstva sl. i kr. glav. grada Zagreba, držane 30. svibnja 1905., u: *Zapisnici skupština zastupstva slobodnoga i kralj. glavnoga grada Zagreba*, 1905., 35–41 (39–40), čl. 129.

129

Arcadenbau am Centralfriedhofe, *Agramer Zeitung*, 249, 30. listopada 1905., 5.

130

Arkadenbauten am Zentralfriedhofe, *Agramer Zeitung*, 198, 29. srpnja 1906., 4; Zapisnik III. skupštine zastupstva sl. i kr. glav. grada Zagreba, držane 11. lipnja 1906., u: *Zapisnici o skupštinama zastupstva slob. i kr. glavnoga grada Zagreba*, Zagreb, 1906., 15–17 (15), čl. 28/15.

131

Zapisnik III. skupštine zastupstva sl. i kr. glav. grada Zagreba, držane 11. lipnja 1906., u: *Zapisnici o skupštinama zastupstva slob. i kr. glavnoga grada Zagreba*, Zagreb, 1906., 11–20 (15, 17), čl. 28/15 i 43.

132

O oblikovnom i prostornom rješenju velikoga i maloga arkadnog sustava u TOMISLAV PREMIERL (bilj. 1, 2000.), 75–76.

133

Zapisnik V. skupštine zastupstva sl. i kr. glav. grada Zagreba, držane 8. svibnja 1907., u: *Zapisnici o skupštinama zastupstva slob. i kr. glavnoga grada Zagreba*, Zagreb, 1907., 41–48 (44), čl. 110.

134

Prvotno je bilo planirano izgraditi 9 malih arkada na spoju zapadnoga i sjevernoga kraka (Zapisnik III. skupštine zastupstva sl. i kr. glav. grada Zagreba, držane 24. veljače 1908., u: *Zapisnici o skupštinama zastupstva slob. i kr. glavnoga grada Zagreba*, Zagreb, 1908., 11–20 (18), čl. 46), no na kraju ih je izvedeno 11 (Zapisnik VII. skupštine zastupstva sl. i kr. glav. grada Zagreba, držane 3. svibnja 1909., u: *Zapisnici o skupštinama zastupstva slob. i kr. glavnoga grada Zagreba*, Zagreb, 1909., 37–43 (42–43), čl. 158.

135

Zapisnik VI. skupštine zastupstva sl. i kr. glav. grada Zagreba, držane 1. lipnja 1908., u: *Zapisnici o skupštinama zastupstva slob. i kr. glavnoga grada Zagreba*, Zagreb, 1908., 39–45 (41), čl. 117/6.

136

Zapisnik VI. skupštine zastupstva sl. i kr. glav. grada Zagreba, držane 9. svibnja 1910., u: *Zapisnici o skupštinama zastupstva slob. i kr. glavnoga grada Zagreba*, Zagreb, 1910., 36–44 (38–39), čl. 125; IX. Zapisnik o skupštini zastupstva slob. i kr. glav. grada Zagreba, držanoj 2. listopada 1911., u: *Zapisnici o skupštinama zastupstva slob. i kr. glavnoga grada Zagreba*, Zagreb, 1911., 99–109 (105), čl. 284.

137

Zapisnik XV. skupštine zastupstva sl. i kr. glav. grada Zagreba, držane 5. prosinca 1910., u: *Zapisnici o skupštinama zastupstva slob. i kr. glavnoga grada Zagreba*, Zagreb, 1910., 107–117 (115), čl. 409.

138

Vom Zentralfriedhofe, *Agramer Zeitung*, 14, 18. siječnja 1911., 5.

139

Bau neuer Arkaden im Zentralfriedhofe, *Agramer Zeitung*, 31, 8. veljače 1911., 5.

140

Neue Arkaden, *Agramer Zeitung*, 114, 18. svibnja 1911., 5.

141

Neue Arkaden, *Agramer Zeitung*, 275, 1. prosinca 1911., 4.

142

V. Zapisnik o skupštini zastupstva slob. i kr. glav. grada Zagreba, držanoj 6. travnja 1914., u: *Zapisnici o skupštinama zastupstva slob. i kr. glavnoga grada Zagreba*, Zagreb, 1914., 33–51 (47), čl. 109.

Summary

Dragan Damjanović

Arcades and Pavilions at the Mirogoj Cemetery in Zagreb: Stages of Construction

Given that the Mirogoj Cemetery in Zagreb is the most monumental historicist landmark in the capital of Croatia, it has been the subject of research by historians, art historians, publicists, and various other scholars for decades. Despite the extensive literature on the subject, the complex history of its construction remains insufficiently understood. The aim of this article is to expand knowledge about the stages of construction of the large and small arcades and pavilions at Mirogoj, based on records from City Assembly meetings, newspaper reports, and various archival sources. The most significant among these include the Burial Register for the Arcades of Zagreb City Cemeteries, architectural projects preserved in the Collection of Construction Documentation at the State Archives in Zagreb and the City Administration, and plans from the legacy of architect Hermann Bollé preserved at the Archdiocesan Archive in Zagreb.

These sources indicate that the larger arcades and pavilions were built between 1879 and the mid-1930s, while the smaller arcades and pavilions were constructed between 1906 and 1911. All were executed according to designs by Hermann Bollé. The detailed design for the larger arcades and pavilions was completed in 1878, while that for the smaller arcades and pavilions was finished in 1905.

The construction directions for the arcades and pavilions at Mirogoj varied significantly. In the Catholic section, they were built from south to north; in the Orthodox section, the construction proceeded from north to south; and in the Jewish section, it progressed simultaneously northward and southward from the earliest-built Prister Pavilion (1891). The annual construction rate was highly uneven. However, a noticeable increase in arcade construction occurred in the

decade leading up to World War I, which can be attributed to Zagreb's economic prosperity and the removal of older cemeteries, prompting families from the three major religious communities – Catholic, Orthodox, and Jewish – to relocate the remains of their deceased to Mirogoj and secure appropriate final resting places within the arcades.

Among the 12 larger pavilions, 77 larger arcades, 5 smaller pavilions, and 69 smaller arcades, the Catholic section contains 8 larger pavilions and 41 larger arcades, along with 5 smaller pavilions and 69 smaller arcades. In the Orthodox section, 14 larger arcades and one larger pavilion were built; the Jewish section featured 21 larger arcades and 3 larger pavilions; and in the Protestant section, only one arcade was constructed.

Between 1927 and 1929, the northern and southern arcades were connected by constructing the Catholic chapel of Christ the King, which featured open arcades. This addition provided the cemetery with a grand entrance and a central courtyard-like area.

All arcades and pavilions were built by the Zagreb City Administration and the cemetery management according to a unified architectural plan. Upon completion, they were sold to individuals and families. Initially, from 1879 to 1883, arcades could only be purchased as whole units. However, due to high costs, which only the wealthiest Zagreb families could afford, this system was abandoned. From 1883 onward, half-arcade purchases were permitted, making them more accessible to a larger number of individuals and families.

Some arcades and pavilions were commissioned by various public institutions. In 1885, the Zagreb City Administration

built a pavilion in the southern arcades for members of the Croatian National Revival movement. The Zagreb Cathedral Chapter constructed its own pavilion for deceased members in 1896, while the Yugoslav Academy of Sciences and Arts erected an arcade in 1894 for its long-time president, Franjo

Rački. Other pavilions were commissioned by various societies, including Privrednik, Union, Chevra Kadisha, and others.

Keywords: Zagreb, Mirogoj, cemetery, Hermann Bollé, Rupert Melkus, Neo-Renaissance, cemetery arcades